

Зміст

1.....	4
Дайте визначення: культура,.....	4
синкретичний,.....	4
матеріальна культура,.....	4
екзистенціалізм,.....	4
сакральній, ...	4
етногенез, ...	4
антропосоціогенез, ...	4
ментальність, ...	4
петрогліфи,.....	4
семіотика, ...	4
семантика, ...	5
духовна культура,.....	5
тотемізм,.....	5
магія,.....	5
елітарна культура, ...	5
«неолітична революція», ...	5
хтонічний демонізм ,.....	5
анімізм,.....	5
віра в те, що все (або не все) неживе має душу (свідомість).	5
генезис,.....	5
детермінанта, ...	6
причина, що визначає виникнення явища.	6
природа,.....	6
культурогенез, ...	6
культурна еволюція,.....	6
контркультура,.....	6
антикультура,.....	6
субкультура,.....	6
світогляд ,.....	6
глобальні проблеми,.....	6
соціогенез,.....	6
масова культура	6
2.....	7
Назвати:.....	7

структурні елементи культури;	7
ознаки міфологічного світогляду стародавніх слов'ян;	7
основні функції культури як суспільно-історичного явища;	8
основні концепції історії розвитку української культури;	9
культурно-історичні епохи сучасної цивілізації;	11
основні етапи періодизації історії української культури;	12
особливості культурологічних концепцій українських вчених;	12
найдавніші археологічні пам'ятки образотворчого мистецтва України;	16
основні періоди розвитку української культури в первісну добу;	18
головні археологічні культури первісної доби, які були виявлені на території сучасної України;	19
назвати художньо-стильовий напрям прадавньої української культури;	19
представників сучасної української культурологічної думки;	20
способи і види людської культурної діяльності;	20
найдавніші палеолітичні пам'ятки на території сучасної України	21
3.....	21
Вказати: археологічні періоди культурогенезу на теренах України;	21
основні положення національної концепції культурно-історичного розвитку;	22
критерії поділу культури за змістом, формами і приналежністю;	22
різницю між поняттями світова культура і національна культура;	25
основні положення концепції «філософії серця» Г.Сковороди;	25
характерні риси міфологічного світогляду;	28
сутність ідеї синкретичного Всесвіту;	29
хронологічні межі «неолітичної революції» на теренах України;	29
основні концепції етногенезу українського народу;	29
тип культури на території України в первісну добу;	30
хронологічні межі культурних епох розвитку людської цивілізації;	30
форми соціальної організації прадавніх людей на території сучасної України ;	30
типи зображень в мистецтві прадавніх українців.	30
4.....	31
Сутність культурної еволюції та її відмінність від біологічної	31
Національна культура: поняття, підходи	32
Перший період розвитку	35
Сутність поняття культура	36
Діяльність українського вченого, який обґрунтував цілісну концепцію історії української культури	37
Діяльнісний підхід до розуміння культури.....	37
Діяльність Тараса Шевченка як визначного діяча українського культурного творення	37

Культурологічна діяльність І.Франка	37
Розвиток української культурології за часів незалежної України.....	38
Культурологічна діяльність М.Грушевського	40
Полісемантичність поняття культура.....	41
Поліфункціональність поняття культура. Освітньо-виховна функція культури	42
Масова культура.....	44
5.....	47
Навести приклад: однієї з найдавніших сакральних пам'яток Європи на території України.....	47
Навести приклад: найдавніших форми мистецтва на території України	47
Навести приклад палеолітичних пам'яток на території сучасної України	49
Навести приклади ранніх форм релігії та території України.....	50
Навести приклади скульптурних монументів, які увіковічують всесвітню славу Тараса Шевченка	53
Пам'ятник Тарасу Шевченку на Андріївському узвозі.....	53
Пам'ятник на подвір'ї будинку-музею Тараса Шевченка	53
Пам'ятник Т. Г. Шевченку в Євпаторії.....	53
Навести приклади зміни господарської діяльності давніх людей на території України, зміни знарядь праці та соціальної організації давніх людей на території України.....	53
Навести приклади культурологічних концепцій української культури вчених-емігрантів.....	56
Навести приклади різних типів зображень в первісній культурі	57
Навести приклади напрямів художньої культури України з позиції наукових поглядів кінця ХХ ст.. на структуру культури.....	57
Навести приклади проявів контркультури в суспільстві	58
Навести приклади проявів субкультури в суспільстві	58
Навести приклади найважливіших змін у житті первісних людей на території України в період кам'яного віку	59

1.

Дайте визначення: культура,

Культу́ра (лат. Culture — «обробіток», «обробляти») — сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил всередині соціуму для його збереження та гармонізації.

синкретичний,

який поєднує в собі різні, нерозчленовані елементи.

матеріальна культура,

сукупність усіх матеріальних цінностей, створених певною культурою, її уречевлена складова.

екзистенціалізм,

напрямок у філософії XX ст., що позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, що здатна до вибору власної долі.

сакральний,

священний предмет, священний обряд, таїнство, містерія), сенс сакрального розкривається у співвідношенні з профаним.

Сакральне - священне, присвячене богам - в широкому сенсі все що має відношення до Божественного, релігійного, небесного, потойбічного, ірраціонального, містичного, відмінне від буденних речей, понять, явищ.

Сакральне — священний, завітний; той, що має магічний зміст, який звучить як заклинання.

етногенез,

процес утворення етнічної спільності, походження народів на базі різних етнічних компонентів.

антропосоціогенез,

історичний процес перетворення людини як антропоса, біологічної істоти, в члена суспільства, носія його основних, в першу чергу виробничих, етичних і естетичних стосунків.

ментальність,

спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи (наприклад етні, професійного або соціального прошарку) до навколишнього світу.

петрогліфи,

висічені зображення на кам'яній основі (грец. πέτρος - камінь і грец. γλυφή - різьблення), що є важливим історичним джерелом..

семіотика,

наука, яка досліджує способи передачі інформації, властивості знаків та знакових систем в людському суспільстві (головним чином природні та штучні мови, а також деякі явища культури, системи міфів, ритуалів), природі (комунікація у тваринному світі) або в самій людині (зорове та слухове сприйняття тощо). Іншими словами, семіотика — це теорія знаків та знакових систем..

семантика,

розділ мовознавства, пов'язаний з лексикологією; вивчає значення (теж у діяхронному, іст. перекрої) слів і їх складових частин, словосполук і фразеологізмів.

духовна культура,

складова культури, що охоплює мистецтво та філософію.

тотемізм,

віра у містичний зв'язок, тобто «кровну» спорідненість певного роду, племені з якимось видом тварин чи рослин (тотемом).

магія,

сукупність прийомів і обрядів, що здійснюються з метою вплинути надприродним шляхом на явища природи, тварин або людину.

елітарна культура,

культура, що ґрунтується на існуванні специфічних форм мистецтва, зрозумілих лише невеликій групі людей, які мають досить високий інтелектуальний рівень, відповідні духовні запити, особливу художню сприйнятливість.

«неолітична революція»,

історичний період переходу в епоху неоліту від привласнюючого до відтворюючого типу господарства, це пов'язано з виникненням тваринництва, землеробства. Цей процес сприяв виникненню міських поселень, ремесел та писемності.

хтонічний демонізм ,

Хтонічне (від гр. хтонос – земля) частіше асоціюється з міфологічними персонажами, пов'язаними одночасно з діючою силою землі (води) і смертоносною силою пекла.

Демони організовані в систему з дев'яти чинів: псевдобоги, духи неправди, винахідники злих справ, карателі злодіянь, злісні, мстиві дияволи, повітряні сили, фурії, сівачі лих та воєн, обвинувачі й спостерігачі – доводять людину до розпачу, спокусники й підбурювачі..

анімізм,

віра в те, що все (або не все) неживе має душу (свідомість).

генезис,

походження, виникнення; процес утворення.

детермінанта,

причина, що визначає виникнення явища.

природа,

те, що не створене людською діяльністю, органічний і неорганічний матеріальний світ.

культурогенез,

процес появи і становлення культури будь-якого народу і народності загалом і появи культури як такої в первісному суспільстві.

культурна еволюція,

Культурна еволюція так само як і біологічна являє собою форму пристосування людини як живої істоти до навколишнього середовища й забезпечення виживання в ньому й також базується на доборі та передачі життєво корисної інформації як основи самозбереження та подальшого пристосовного розвитку.

контркультура,

в широкому значенні напрям розвитку культури, який активно протистоїть «офіційній» традиційній культурі, будь-які форми девіантної поведінки.

антикультура,

це різновид субкультури, що принципово розходиться, за певними позиціями з основною, панівною в тому чи іншому суспільстві культу-рою.

субкультура,

частина культури суспільства, яка відрізняється своєю поведінкою від більшості.

світогляд ,

сукупність переконань, оцінок, поглядів та принципів, які визначають найзагальніше бачення та розуміння світу і місце особистості у ньому, а також її життєві позиції, програми поведінки та діяльності.

глобальні проблеми,

комплекс проблем і ситуацій, що зачіпають життєві інтереси всіх народів світу, характеризуються динамізмом і вимагають для свого розв'язання колективних зусиль світової громадськості (екологічні проблеми, гонка озброєнь, хвороби і т. д.), від вирішення яких залежить подальший прогрес людства і збереження цивілізації.

соціогенез,

процес історичного та еволюційного виникнення і формування людського суспільства.

масова культура.

культура, популярна серед широких верств населення в даному суспільстві та переважно комерційно успішна, елементи якої знаходяться повсюди: в кулінарії, одязі, споживанні, засобах масової інформації, в розвагах (наприклад, у спорті і літературі) — контрастуючи з «елітарною культурою».

2.

Назвати:

структурні елементи культури;

Основними складовими або елементами культури є:

1. Мова як система знаків, наділених певним значенням, котрі використовуються для збереження, перетворення та передачі інформації. Мова має особливе значення в системі культури, вона є першоосновою будь-якої культури, оскільки нею не можна оволодіти без спілкування з іншими людьми. Мова підтримує згуртованість суспільства, допомагає людям координувати свої дії, відображає загальні знання людей про традиції, сучасні події. Мова є засобом людського спілкування, мислення і самовираження у різноманітних формах духовного виробництва та споживання.
2. Цінності є визначальним елементом культури. Це своєрідний соціальний механізм, який виявляє, систематизує, впорядковує, відтворює, зберігає, захищає, розвиває та передає все корисне в суспільстві. Вони являють собою певні еталони соціальної поведінки. Соціальний механізм, за допомогою якого відбувається виявлення, систематизація, відтворення та розвиток цінностей, і складає людську культуру.
3. Норми — це волевиявлення, яке дає змогу здійснювати соціальний контроль і демонструє зразки поведінки. Соціальна норма — це зразок поведінки чи дій індивідів або соціальних груп. Це певні правила, які регулюють поведінку людей у відповідності з цінностями даної культури.
4. Складні зразки поведінки: звичаї, традиції, обряди, вірування. Звичай являє собою звичну соціальну регуляцію, яку взято з минулого. Звичай — це усталений спосіб людської діяльності або правило поведінки, характерне для певного народу.

ознаки міфологічного світогляду стародавніх слов'ян;

Про світогляд любого народу можна судити з їхньої релігії. У слов'ян, спочатку, об'єктом релігійних відносин був реальний предмет, який наділявся надчуттєвими властивостями — фетиш.

Фетишизм пов'язаний з магією, бажанням вплинути на перебіг подій у тому чи іншому напрямку за допомогою чаклунських обрядів. Згодом при-писували предмету надчуттєві властивості, стали відділятися від нього і, згодом, перетворилися в “духи”. Виникла віра у самостійну, відносно тіла, субстанцію, так звану душу, тим самим склалася передумова подво-єння світу на реальний і потойбічний.

Одним словом, первісна релігія була нічим іншим як поклонінням природі. На території Русі особливо було розповсюджене язичництво, яке шанувало богів, таких як Лада-життєвий початок

природи, втілення двох першоджерел світу- води та вогню одночасно; Див- яскраве небісне склепіння, і т. п.

Загалом світ поділявся на небесну сферу, деякий простір та підземний світ, де заспокоюються душі предків.

У системі цінностей слов'янського язичництва відбилосся давнє розуміння всезагального універсального закону Всесвіту.

Надалі язичництво було майже витиснено християнством, але все ж таки продовжувало існувати поряд з ними. Це й був феномен даного ареалу.

основні функції культури як суспільно-історичного явища;

фіксація в кожному конкретному історичному епоху результатів пізнання навколишнього світу. При цьому подається цілісна картина світу, поєднуються результати наукового, ціннісного та художнього його відображення. У відповідності з рівнем духовної культури ми судимо про рівень пізнання світу в ту чи іншу епоху, а отже, про ступінь панування людини над стихійними силами природи і суспільства.

це самосвідомість соціальних груп населення, націй, класів, суспільства в цілому. Завдяки культурі соціальні спільноти пізнають самі себе, свої суспільні потреби та інтереси, свої особливості й місце у світовій історії, формують своє ставлення до інших суспільних систем.

Інформаційна функція культури дозволяє людям здійснювати обмін знаннями, навичками, вміннями, здібностями, інакше кажучи, своїми сутнісними силами, які нерівні як в середині одного покоління, так і між поколіннями. Відомий англійський драматург Бернард Шоу дотепно зауважив: "Якщо у вас яблуко і в мене яблуко, і ми обміняємось ними, то в кожного залишається по яблуку. Але якщо в кожного з нас по одній ідеї, і ми передаємо їх одне одному, то ситуація змінюється. Кожен одразу стає багатшим, а саме — володарем двох ідей".

Регулятивна функція культури реалізується з допомогою певних норм, засвоєння яких необхідне кожному для успішної адаптації в суспільстві. Нормативна функція культури включає надзвичайно широке коло вимог, які пред'являються до духовного світу людини, її знань, світогляду, моральних якостей тощо.

Аксіологічна (оціночна) функція. Вона виражає якісний стан культури. Культура як система цінностей формує в людини певні ціннісні орієнтири й потреби. Людина, сприймаючи ту чи іншу річ або явище, дає їм позитивну або негативну оцінку. У відповідності зі ставленням людини до культури часто судять про рівень інтелігентності особи. У динамічному процесі функціонування культури відбувається формування духовного обличчя людини, її світогляду, політичних, правових, моральних, художніх, релігійних поглядів, виробляються певні ціннісні орієнтації, моральні установки, культурні смаки, формується багатогранний духовний світ людини.

Особливе місце належить виховній функції. Культура не лише пристосовує людину до певного природного та соціального середовища, сприяє її соціалізації. Вона ще й виступає універсальним фактором саморозвитку людини, людства. Кожного конкретного індивіда або людську спільність правомірно розглядати як продукт власної культурної творчості. Остання полягає у неперервному процесі розвитку й задоволення матеріальних і духовних потреб, різноманітних людських здібностей, продукуванні та здійсненні найзаповітніших мрій і бажань, висуванні перед собою і досягненні певних життєвих цілей, програм. Тому кожний новий етап у культурному поступі можна справедливо вважати новим кроком в напрямку розширення горизонтів людської свободи.

Світоглядна функція культури виявляється в тому, що вона синтезує в цілісну і завершену форму систему чинників духовного світу особи — пізнавальних, емоційно-чуттєвих, оцінних, волевих. Світогляд забезпечує органічну єдність елементів свідомості через сприйняття й розуміння світу не в координатах фізичного простору й часу, а в соціокультурному вимірі. Слід відзначити також, що й світоглядне мислення, і світоглядне уявлення в історичному плані черпають свій зміст у міфології, згодом у релігії, й нарешті, у науковому пізнанні, тобто в тих формах суспільної свідомості, що складають зміст культури. Основним напрямком культурного впливу на людину є формування світогляду, через який вона включається в різні сфери соціокультурної регуляції.

основні концепції історії розвитку української культури;

Вагомий вклад у розвиток концепцій культурно-історичного процесу внесли українські вчені. Їхня суспільно-політична і філософська думка була тісно пов'язана з науковими надбаннями Заходу і Сходу. Вони створили ряд оригінальних концепцій культури, основною тезою яких була ідея самоцінності національної культури і її взаємозв'язку з культурами інших народів.

Належний вклад у розробку феномена культури зробила українська культурологічна думка в XVI ст. У козацьких літописах та працях К. Саковича було висунуто оригінальну теорію розвитку культури, яка ґрунтувалася на виділенні іманентних рис українців (героїзм, волелюбство, товаришність, лицарська вірність, почуття гідності), що нібито були успадковані "козацьким народом" від могутнього племені сарматів та хозар.

Своєрідна концепція Г.С. Сковороди (1722—1794) ґрунтується на теорії трьох світів. Перший світ — це природа, або "макрокосмос" (всесвіт), другий світ — це суспільство і людина, або "мікрокосм", третій світ — це Біблія, або "світ символів". Кожний із світів, на думку Г. Сковороди, має двояку природу, "дві натури" — зовнішню, видиму, або "матеріальну натуру", і внутрішню, або "духовну натуру". Аналізуючи культурно-історичний процес, мислитель вдавався до алегоричного пояснення біблійних оповідей і міфів. Внаслідок цього вчений створює теорію "світу символів", або третього світу. Значення символів може бути різним, навіть протилежним щодо їх справжнього смислу. Наприклад, Біблія може символізувати добро і лукавство, спасіння й загибель, істинність і хибність, мудрість і безумство. Все залежить від того, який основний принцип береться за основу тлумачення. Сковорода вважає, що все в світі, включаючи Біблію, має подвійну природу: "Все миры состоят из двух естеств: злого и доброго". Людина також включає в собі два протилежні начала — "вічність" і "тлінність", піднесене й нище. У ній живе два ангели або демони — світлий і темний, добрий і злий, мирний і буйний, хранитель і губитель. На думку вченого, філософська наука повинна розкривати істинний смисл предметів і явищ символічного світу, допомагати людині пізнати саму себе, свою духовність. На основі теорії "трьох світів" і "двох натур" Сковорода дійшов висновку, що вся природа "макросвіту" переломлюється і продовжується в "мікросвіті", в людині. Для філософа Бог — це внутрішня сутність речей, закономірність світобудови, тому шукати "новий світ" і "нову людину" необхідно в самій людині, "в плотській нашій тіні", тому що "він в тобі, а ти в ньому". Все неживе і живе на небесах і на землі підпорядковане єдиним природним закономірностям. В історії української науки Г.С. Сковорода вперше заклав основи розуміння культури як окремої, специфічної сфери буття, в якій все божественне перебуває у символічних формах. Принцип символізму й інтерпретації Біблії філософ поширив на сферу духовної культури, її історію та форми прояву, зокрема дохристиянську, християнську та світську.

У науковому відношенні більш вираженою була культурологічна концепція Кирило-Мефодіївського братства, таємної політичної організації, яка висунула ідею звільнення слов'янських народів від ярма гнобителів і створення федеративного "Союзу слов'янських республік" із столицею в Києві. Ідеї братчиків про соціально-політичну перебудову суспільства

включали багато цінних думок про розвиток національної культури, що були висловлені у працях М. Костомарова (1817—1885), П. Куліша (1819—1897), Т.Г. Шевченка (1814—1861) та ін. Це передусім положення про державну самостійність слов'ян, вільний розвиток національної культури і мови, про характерні риси ментальності українців, зокрема — природний демократизм, прагнення до волі, поетичність, віротерпимість, відкритість у спілкуванні, дружелюбність тощо. Братство мало свої філіали в різних місцях тодішньої Росії. Понад 100 чоловік на Україні, в Польщі, Росії, Білорусії, Литві, Чехії підтримували тісні зв'язки з товариством. (Наприклад, в Галичині відома діяльність славнозвісної "Руської трійці" — М. Шашкевича (1814—1843), І. Вагилевича (1811—1866), Я. Головацького (1814—1888).) Члени братства проводили велику просвітницьку роботу, активно виступали за навчання українською мовою, були організаторами видавничих проєктів. Просвітницька діяльність Кирило-Мефодіївського братства сприяла формуванню і розвитку національної свідомості українського народу.

Ще в XVII—XVIII століттях в усній народній творчості (зокрема в думах), у живопису, архітектурі, мистецтві розвивається стиль українського бароко, в центрі якого — ідея гуманізму, ідея людини, як творчої, активної і життєдіяльної особистості.

У кінці XVIII ст. формується концепція романтичного народництва, відповідно до якої провідним началом в духовній культурі виступає фольклор, який визначає писемну культуру. Творцем культури є простолюди, селянство: панівні класи відсуваються на другий план.

Український романтизм мав значний вплив на польську, російську, німецьку, французьку культури в XIX ст. З шістдесятих років XIX ст. відбувається наукове осмислення українства, його специфіки порівняно з іншими національними культурами. Етнографи, історики, фольклористи (М. Драгоманов, В. Антонович, Ф. Вовк, І. Рудченко, О. Потебня, О. Русов, П. Житецький, М. Лисенко), спираючись на теорії компаративістики (запозичення та взаємовпливу) й міфологічної європейської школи, виділяють національно-специфічні особливості культури.

В працях І. Франка вперше зроблено філософсько-світоглядне опрацювання цілісної концепції історії української культури від найдавніших часів (передхристиянської Русі) й до кінця XIX ст. Вся культура розглядається в єдиному процесі розвитку матеріальних та духовних складників і у зв'язку з соціальною боротьбою за ідеали справедливості та рівноправності. Видатний вчений та державний діяч М. Грушевський у своїх працях ґрунтовно проаналізував процес українського культурного розвитку.

У працях І. Огієнка — відомого богослова, культуролога, філософа і письменника — висунуто концепцію історії культури українців від найдавніших часів. Наш народ як етноантропологічна цілісність, стверджував він, запосів собі просторове місце й усюди поклав свою ознаку багатой культури й яскравой талановитості.

Великий інтерес викликають його думки щодо виникнення й розвитку української пісні, орнаменту, звичаїв і обрядів, побуту, літератури й театру. З-під його пера вийшла фундаментальна праця "Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу", яка побачила світ у Києві 1918 року й репринтно перевидана в наш час.

Початок XX століття став добою посилення імпресіоністських тенденцій (творчість М. Коцюбинського, Л. Українки), розширився "становий принцип", тобто літературними героями ставали пролетаріат, інтелігенція (І. Франко, В. Винниченко), опрацьовуються фрейдистські та натуралістичні концепції. У прагненні перейняти кращі зразки світового мистецтва українські митці заперечували патологічні, урбаністичні мотиви.

До 30-х рр. стверджуються нові течії і напрямки, репрезентуючи модерністський калейдоскоп — футуризм, символізм, неокласицизм, "вітаїзм" тощо. Прикладом може бути творчість М. Хвильового. У праці за редакцією І. Крип'якевича "Історія української культури" (1937 р.) було зроблено глибокий аналіз побуту, літератури, музики й театру. Здійснено ряд спроб створити оригінальні культурницькі концепції (А. Козаченко "Українська культура, її минушина та сучасність", М. Марченко "Історія української культури з найдавніших часів до середини XVII ст." та ін.)

Широко розгорнулися дослідження української культури в діаспорі. Були написані й видані курс лекцій для студентів Українського технічно-господарського інституту в Подєбрадах "Українська культура" (за ред. Д. Антоновича, 1940 р.); тематична тритомна "Енциклопедія українознавства" (Мюнхен—Нью-Йорк, 1949 р.); "Нариси з історії нашої культури" Є. Маланюка в 50-х рр.; "Тисяча років української культури" М. Семчишина (1965 р.) та ряд ін.

Різноманітність концепцій обумовлена багатоплановістю культури як системи. Складність культурно-історичного процесу, багатство складових частин культури вимагають різних підходів до вивчення цього феномену. Тому культура як соціальне явище, закономірності її розвитку стали об'єктом дослідження для фахівців різних галузей — філософів, соціологів, педагогів, психологів, істориків, мистецтвознавців тощо.

культурно-історичні епохи сучасної цивілізації;

Культурно-історичні епохи входять у етапи цивілізації.

Виділення культурно-історичних епох залежать від позиції та інтересів дослідника. (Наприклад: формаційний підхід — виділяє такі культурно-історичні епохи, як первісна, рабовласницька, феодальна, капіталістична, соціалістична культури, де культуру розуміють як сукупність матеріальних і моральних благ. Тут не враховувалось те, що протягом однієї формації може змінюватись духовна атмосфера в суспільстві та існувати декілька культурно-історичних епох. Наприклад: протягом феодальної формації існувала культура Середньовіччя, культура Відродження, культура бароко і рококо).

Кожній епосі притаманні певні загальні світоглядні уявлення людської спільноти того чи іншого часу — погляди на світ і людину в ньому, ціннісні орієнтації (морально-релігійні, художньо-естетичні). Таким чином, зважаючи на світоглядні домінанти певної доби, можна говорити про характерну для неї «картину світу», або «образ світу».

Стисло схарактеризуємо кожну із зазначених культурних епох.

Людина первісного суспільства і давніх цивілізацій перебувала у полоні міфологічного мислення. Міф — це фантастичний світ, породжений людською уявою. Він відображував синкретизм (не розчленованість, злитість елементів цілого) мислення, в якому міфічне і реальне тісно переплітались. Згідно з міфологічним баченням первісна людина, відтворюючи й привласнюючи те, що дарувала їй природа, уявляла себе частиною цього безмежного, але гармонійно впорядкованого й одухотвореного Космосу.

За доби європейського середньовіччя, настало після падіння Римської імперії, в умовах землеробської (аграрної) культури домінував релігійний світогляд. Він ґрунтувався на геоцентричному уявленні про світ (його центром був Бог — творець світу). Середньовічна людина протиставляла світ земний і небесний, а культуру поділяла на буденну і сакральну (священну). Яскравим відображенням цього світогляду стала архітектура романських, готичних та інших храмів.

Із переходом від аграрного до індустріального суспільства, що розпочався за доби Відродження, формується культура нового типу – світська. В цей час людину проголошують «мірою всіх речей», а гуманістичні ідеали втілюють у мистецтві на основі антропоцентричного світогляду.

За Нового часу, починаючи з доби Просвітництва, відбувається активне становлення світської культури. Було порушено звичну для попередніх епох відносну цілісність картини світу. Єдність й одновимірність змінилися багатоплановістю: у межах однієї культурної епохи різні художні стилі починають співіснувати, інколи збігаючись у часі.

За бурхливої і вельми суперечливої постіндустріальної доби під впливом науково-технічної революції сталися радикальні зміни у світосприйнятті людини, докорінна переоцінка духовних і культурних цінностей. Митці Новітнього часу зацікавилися психічними глибинами індивідуальності, людської підсвідомості. Це призвело до культивування в художній культурі ХХ ст. суб'єктивізму, ірраціональності, а також до виникнення не баченого в минулому калейдоскопа художніх напрямків і стилів, об'єднаних під загальною назвою модернізм.

На зламі століть у межах інформаційної культури сьогодення, коли масового поширення набули комп'ютерні технології, почали проглядатися риси майбутньої культури глобалізованого суспільства. Як зміниться образ світу людини у майбутньому віртуальному культурному просторі? Це важко уявити, як і те різнобарв'я нових стилів і явищ, що, безперечно виникнуть у надрах сучасного постмодернізму під потужним впливом засобів масової інформації та інших непередбачених чинників.

основні етапи періодизації історії української культури;

перший період розвитку української культури охоплює часовий відрізок від її витоків і до прийняття християнства, тобто — це культура східнослов'янських племен дохристиянської доби.

Другий період розвитку української культури припадає на час існування княжої держави — Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.

Третій період розвитку української культури припадає на литовсько-польську добу в історії нашого народу. Умови для розвитку української культури погіршувалися внаслідок асиміляції української еліти, а заодно й втрати нею політичних впливів. Відбувалася ліквідація тих політичних центрів, навколо яких кристалізувалося і виривало культурне життя.

Четвертий період розвитку української культури припадає на козацько-гетьманську добу, яка характеризується новим історичним контекстом, зумовленим закінченням Визвольної війни в середині XVII ст., з одного боку, і поступовим обмеженням, а згодом і втратою автономії Україною наприкінці XVIII ст., з іншого.

особливості культурологічних концепцій українських вчених;

Складність формування національної культурологічної школи полягала у відсутності єдиної національної держави, яка так і не змогла утвердитись в Україні в ході визвольних змагань українського народу (1917-1920). Тому підходи до визначення української культури, її особливостей та закономірностей у радянській та українській емігрантській науковій думці відрізнялися методологічними підходами, принципами та методами дослідження. Ультрарадикальна культурологічна схема радянського гатунку 30-х років, яка не набула офіційної чинності, представлена працею А. Козаченка "Українська культура: минуле і сучасність" (1931). У ній шлях української культури відтворений у контексті знищення національних особливостей. Наступне синтезоване дослідження української культури побачило світ у 1961 р. Це була

узагальнююча та достатньо ґрунтовна праця М. Марченка "Історія української культури з найдавніших часів до середини XVII століття". При всій її сміливості стати на захист національної культури вона несла на собі, та й не могла не нести, ідеологічне тавро радянської доби.

Дмитро Антонович, як і Іван Крип'якевич, не відійшов від проблемно-хронологічного принципу у висвітленні української культури, однак не можна не помітити спроби ввести в текстуальний контекст книжки суто культурологічні категорії. Вчений подав тлумачення поняття культури, розділяючи її на матеріальну і духовну, по-сучасному правдиво надав творчій діяльності людини роль ланцюга, що пов'язує природу та культуру (вступ). Він уперше наголосив на особливостях українського гуманізму, намітив періодизацію культури за стильовими епохами, хоч і не всі терміни, зокрема еkleктизм до позначення культурно-історичних явищ XIX ст., сприймається адекватно сучасним дослідником. Виступаючи проти замкненості культур, вчений обґрунтував тезу про культурні взаємовпливи як вагомий чинник культурного розвитку та поступу будь-якої нації, намагаючись тим самим знайти в європейському культурному просторі місце для української культури. Побудовуючи схему культурного розвитку, Д. Антонович запропонував у якості механізму цього процесу ідею перехрещування культурних впливів, творчого переосмислення культурного надбання інших народів. Такий підхід дав йому ключ до пояснення особливостей національної культури, причин її високої життєздатності та високої культурності народу. Виходячи з ідеї про історичний прогрес та спільну майбутню долю людства, Д. Антонович цілком оптимістично сприймав факт існування загальнолюдської культури, яка представлялася йому як "безмежно багата скарбниця, до якої кожний народ вкладає ним надбані культурні скарби". Для вченого було цілком очевидним, що світова культура - це не протиставлення культурної ідентичності на рівні цивілізації та національних вибухів у локальних культурах. Загальнолюдське і національне тісно взаємопов'язані між собою, представляючи світову єдність у національному розмаїтті. Тому вчений з прикрістю відмічав, що в силу об'єктивних причин не зміг зібрати точних відомостей про внесок українців до вселюдської культури.

Особливе місце в історії української культурології займає концепція Івана Огієнка (1882-1972). Візитною карткою культурологічних поглядів ученого була "Українська культура" (1918). Нею він фактично підготував ґрунт для подальших культурологічних досліджень вітчизняних вчених. Якщо Д. Антонович в "Українській культурі", за висловом І. Дзюби, "не має потреби займатися спеціальним руйнуванням схеми "двоєдності" української і російської культур, входячи в полеміку з нею, як це мусив робити І.Огієнко"¹, то саме тому, що цю "чорнову роботу" вже фактично було зроблено. І. Огієнко прийнявши на себе перший удар наукової критики, в гострій полеміці зумів перевести ідею впливу української культури на російську з політичної площини в суто наукову. Сучасна культурологічна думка загалом приймає ідею впливу української культури на культуру російську, розпочинаючи його з XVII-XVIII ст.

Брошура І.Огієнка являла собою науково-популярну розвідку, але була важливою з погляду формулювання вченим головних засад його культурологічної концепції. Найперше йдеться про обґрунтування ним ідеї про трансляційну функцію української культури, що виявилась у двох площинах: 1) самодостатності національного культурного розвитку для творчого перероблення та осмислення європейських надбань у силу геополітичного становища України та традиційної для неї відкритості до різних впливів: східних, західних і південних; 2) передаванні створених українським народом культурних надбань на східнослов'янські землі. Другу тезу вчений розвинув під впливом досліджень свого вчителя В. Перетця, але на відміну від нього, обстоював думку про більш віддалені впливи, з XVI і навіть із XII ст. Обґрунтовуючи тезу про самотність та самодостатність української культури, І. Огієнко фактично стояв на позиціях плюралізму культур, тобто рівноправності окремих локальних культур, які у своїй сукупності проявляються через їхню різноманітність.

І. Огієнко дуже близько підійшов до питання про співвідношення культури і цивілізації. Використовуючи універсалізм як загальнонауковий метод, він наче розмикав національну культуру в історичному просторі, розглядав її як інтегроване явище, що формується під впливом багатьох чинників, а не існує у вигляді суми різних культурних форм.

Застосування системного підходу до вивчення культурних явищ дало І. Огієнку ключ до вивчення закономірностей розвитку національної культури як культурно-історичного типу. Тут не можна не помітити впливу концептуальних засад М. Данилевського щодо вивчення локальних культур. Вчення М. Данилевського про культурно-історичні типи І. Огієнко перекладає на український ґрунт. У концентрованому вигляді погляди І. Огієнка на виникнення, розвиток та занепад культури вилились у невеликій за обсягом, але надзвичайно змістовній брошурі "Наука про рідномовні обов'язки" (1935).

Прийнявши за головну ознаку культурної ідентичності мову, вчений, ніби дискутуючи з М. Данилевським у питанні про особливості російської культури, вивів закони розвитку та життєздатності культурних типів, які можна застосувати не лише до української, а й інших локальних національних культур: 1) племена, об'єднані однією мовою, вже становлять тип національної культури; 2) кожне плем'я проходить етапи суспільного розвитку, які відповідають певній формі культури; 3) лише за умови створення незалежної національної держави культура стає довершеною, здатною до розвою та повноцінного життя, набуває ознак культурно-історичного типу; 4) коли народ перебуває на рівні "етнографічної маси" (відсутність розвиненої літературної мови), то такий народ не можна назвати культурно інтегрованим, він розділений на групи, а відтак - може досить легко підпадати під чужий вплив, а його творчий потенціал легко використовується іншими народами; 5) народи з дуже розвинутою духовною культурою навіть за умови поневолення зберігають здатність до панування та культурного життя¹.

Досить відчутно у творчості І. Огієнка в 30-х роках ХХ ст. поряд з ідеєю про український культурно-національний тип звучить соціологічний аспект культури. Соціологічний напрям, можливо, це й припущення, зумовлений впливом ідей німецького соціолога і економіста М. Вебера. Його праця "Протестантська етика і дух капіталізму" (1905) руйнувала схему залежності духовних факторів від рівня розвитку суспільно-економічних процесів.

І. Огієнко, глибоко вивчаючи історичний шлях, пройдений українською культурою, помітив, що навіть за умов бездержавного життя, коли національна культура слугувала "за етнографічний матеріал" для формування інших культур, були шляхи подолання кризових явищ у національній культурі. Ці шляхи знаходились поза прямою залежністю типу культури від суспільного чинника. Вчений доводив існування іншого, зворотного зв'язку між соціальними інститутами й культурою. Він обстоював думку, що становлення незалежної держави безпосередньо зумовлено рівнем розвитку духовного фактора. Культура може прискорювати державотвірні процеси або, навпаки, гальмувати їх. Великого значення в цьому процесі І. Огієнко надавав мові, через яку здійснюється здатність до національного відтворення та загалом до державного життя. Із занепадом національної мови занепадає національна культура, гине нація, а з нею - і державницька ідеологія.

Заслугою І. Огієнка стало дослідження взаємовпливу мови і держави. Цей напрям, зокрема у вітчизняній культурології, глибоко не розглядався. Вчений указував на важливість розвитку єдиної загальнонаціональної літературної мови для прискорення формування національної свідомості та відновлення державної незалежності. Він навіть створив спеціальний курс "науки про рідномовні обов'язки", підкресливши, що такий курс може стати в нагоді будь-якому народові, "особливо ж недержавному, що прагне стати державним": "державним народом не може стати народ, несвідома нація, що не має соборної літературної мови, спільної для всіх племен".

Курс "науки про рідномовні обов'язки" визначав також і напрями державного регулювання національного питання засобами мовної політики. І. Огієнко підкреслював, що втілення рідномовної політики має йти двома основними шляхами: через сприяння розвитку соборної літературної мови і через застосування її різними урядовими та культурно-освітніми закладами: церквою, школою, пресою, урядом, театром, кіно, радіо тощо. Головними провідниками рідномовної політики мають стати письменники, учителі, духовенство, інтелігенція. В основу науки про рідномовні обов'язки вчений заклад положення про державну мову провідної нації, про вільний розвиток культур національних меншин як запоруку широких стосунків з іншими народами та політичної стабільності держави, про єдність материнської культури з культурою еміграції.

Погляд на культуру як інтегроване соціальне явище, що виявляється в сукупності людської діяльності, вплинув на досить широке визначення вченим сутності поняття культури. І. Огієнко поділяв її на матеріальну і духовну. До матеріальної культури вчений відносив засоби життя, способи комунікації, тобто те, що дає зовнішні ознаки високого рівня забезпеченості потреб людини. "Духова культура, на думку вченого, - то інтелектуальний стан народу, то розвиток всенародного розуму: його науки, віри, переконань, звичаїв, етики й т. ін. Тільки духовна культура творить правдиву національну еліту".

Вчений не виокремлював з матеріальної культури безпосередньо техніку і не розглядав її в площині взаємостосунків з людиною (ця тема досить актуальна в сучасній культурології), а писав про матеріальну культуру загалом як суцільний феномен. Однак його оцінка матеріальної культури як вторинного, хоч і важливого для людини, явища показує, що І. Огієнко особливо застерігав проти небезпеки захоплення, а тим більше обожнювання та плазування людини перед матеріальними здобутками. Тільки духовна культура, на думку вченого, сприяє розвитку людини, народу та суспільства. Тут можна побачити деяку спорідненість, хоч і досить умовну, з концепцією М. Бердяєва, з її уявленням про видозміну форм духу в його ставленні до природи й техніки, однак з тією особливістю, що вчений не розглядав цю проблему так широко, а лише окреслив її в загальних рисах.

Традиційно до уявлень культурологічної науки XIX ст. - початку XX ст. про структуру культури І. Огієнко виділяв два рівні культури тієї чи іншої нації: нижчий (культура народна) і вищий (культура інтелігенції чи професійна культура). Існування професійної культури є в розумінні І. Огієнка надзвичайно важливою умовою для культурного поступу, тому що саме вона є загальнонаціональною об'єднуючою силою. Отже, професійна культура є тим чинником, без якого культурний процес не може стати різнофункціональним та завершеним у своїй структурній повноті. Вищий рівень культури, за І. Огієнком, є показником ступеня розвитку нації та її місця в загальносвітовому вимірі.

Вчений вважав культуру важливим інтегруючим чинником. Вона має здатність об'єднувати як національні сили, так і суспільство загалом, що сприяє формуванню національної ідентичності. І. Огієнко визнавав, що в її творенні беруть участь різні верстви суспільства залежно від історичних та суспільно-політичних умов. Формування національної культури - це процес досить складний і багатовимірний, а міра співвідношення народу та його інтелектуальної еліти як творців духовних цінностей впливають на особливості культури, форми її функціонування в суспільстві, на місце серед культур інших народів.

І. Огієнко в сфері культури, як М. Грушевський в історії, розширив у часовому вимірі межі функціонування національної культури, обстоюючи неперервність культурного розвитку та його еквівалентність генезису нації. Вперше в українській культурології він поставив питання про

ідентифікацію національної культури, шукаючи в її корінні особливості національної ментальності та самовідчуття власної національно-культурної самобутності.

Релігійна концепція в українській культурології і зокрема її екуменічний напрям представлений поглядами українського митрополита Андрея Шептицького (1865-1944). Він, зокрема один з перших, висунув ідею релігійного екуменізму, яка полягала у прагненні об'єднати Захід і Схід через греко-католицьку конфесію і тим самим повернути всіх християн до єдиної християнської церкви. Суть і зміст культури, на його думку, повинні базуватися насамперед на засадах християнської моралі - основі економічного добробуту та суспільного ладу.

Православний напрям в українській культурології розвинув І. Огієнко (митрополит Іларіон). Він підкреслював, що вся українська культура - це культура православна. Вона створена Українською православною церквою, яка протягом тривалого часу була тією основою, на якій творилося все національно-культурне життя. Те, що українська культура вижила, незважаючи на роки пригнічення її розвитку іншими державами, І. Огієнко пояснював досить сильним релігійно-духовним стрижнем, який протягом віків запобігав асиміляції та знищенню української культури. Саме церква відіграла провідну роль у збереженні й плеканні культурної та національно-державної традиції. Вчений доводив, що ця функція церкви не була втрачена за умов монголо-татарського нашествя та часів Середньовіччя, у найтяжчі часи церква охороняла духовну рівновагу народу та виступала потужною підмогою його культурно-національних і державних сил

найдавніші археологічні пам'ятки образотворчого мистецтва України;

Перші культурні пам'ятки, знайдені на території України, належать до епохи палеоліту. У селищі Мізин, що на Чернігівщині, знайдено давнє поселення мисливців на мамонтів, що налічує близько 20 тисяч років. Найбільшу цінність мають вироби прадавніх художників: жіночі статуетки та фігурки тварин із бивнів мамонта, прикраси з кісток, оздоблені складними різьбленими орнаментами, та розписані червоною вохрою черепи мамонта.

Відомості про рівень розвитку та особливості образотворчого мистецтва трипільської культури вчені отримують за численними знахідками керамічних виробів того часу: посуду та статуеток, що являють собою ритуальні фігурки тварин і людей. Серед знахідок також чимало глиняних моделей трипільських будинків (іноді навіть із хатнім начинням).

Трипільська кераміка за якістю не поступається порцеляні і вражає надзвичайною красою орнаментів, виконаних білою, чорною, червоною й коричневою фарбами. Дослідження пишно розмальованого трипільського посуду свідчать про те, що в його створенні брали участь не лише гончарі. Складні візерунки, ретельно дібрані кольори та глибокий зміст символіки — усе це вимагає обізнаності й майстерності справжніх художників.

Вплив мистецьких традицій трипільської культури на пізніші культури дуже помітний. Учені вважають, що вишукані вази критської та егейської культур багато успадкували саме від трипільської кераміки. Безперечно й те, що ця культура залишила слід в українському образотворчому мистецтві.

Розгляньте зображення трипільських символів та орнаменти українських традиційних писанок.

Мистецтво скіфської культури (VІІ—ІІІ СТ. до н. е.)

Скіфська культура залишила українським степам по собі багату спадщину. Скрізь, де проходили скіфські кочовища, і нині височать земляні пагорби — кургани, місця поховань правителів і знатних воїнів. Саме ці пам'ятки відкривають таємниці надзвичайно багатой та високорозвиненої

культури скіфів. Найвідомішими є кургани Солоха і Гайманова Могила на Запоріжжі, Чортомлик і Товста Могила в Дніпропетровській області. Розкопки курганів дозволили вченим дослідити скіфське мистецтво, представлене передусім виробами із золота і срібла.

Поблизу багатьох курганів можна зустріти кам'яні стели, які в народі прозвали «скіфськими бабами». Але насправді це скульптурні зображення воїнів, у яких стародавні митці зуміли відобразити могутність

і войовничість свого народу. Однією з найкращих пам'яток скіфського скульптурного мистецтва є кам'яна статуя, знайдена поблизу селища Ново-василівка. Із двометрової брили вапняку висічено монолітну фігуру воїна. Роздивіться цю скульптуру. У чому виразність образу, створеного митцем?

Скіфська культура залишила й архітектурні пам'ятки. На півдні України, поблизу Сімферополя, розташована археологічна пам'ятка світового значення — місто Неаполь Скіфський. Нині на місці стародавнього городища можна побачити залишки неприступної колись фортеці. Тут також були знайдені надзвичайно цінні свідчення високого рівня художньої культури скіфів: фрески, барельєфи, коштовні прикраси, посуд та обладунки.

Ювелірне мистецтво скіфів є одним із найяскравіших у художній культурі Північного Причорномор'я. Серед художніх виробів, знайдених у похованнях скіфів, найцікавішими є предмети, декоровані в так званому «звіриному стилі»: обкладики колчанів, рукояті мечів, кінська зброя, а також ювелірні прикраси, посуд. Головні мотиви, що зустрічаються на цих виробках, часто пов'язані із зображенням тварин та птахів. Учені навіть згрупували їх за типами: «образ копитного» (олень, кінь, лось, коза), «образ хижака» (лев, пантера, вовк), «образ птаха» (орел) та «образ фантастичної тварини» (грифон, сфінкс). Зображення виконувались у техніці невисокого рельєфу за допомогою лиття, різьблення, кування, чеканки, найчастіше із золота й срібла. Особливостями скіфського «звіриного стилю» є надзвичайна динаміка, реалістичність образів.

Скарбами степових «пірамід» України захоплюється весь світ. Унікальна колекція скіфського золота є гордістю нашої держави. А відголоски цієї стародавньої культури розквітли у фольклорі та творчості українських митців.

Поряд зі скіфською культурою на півдні українських земель розквітла надзвичайно багата культура грецьких античних міст. Найвизначнішими серед них були Ольвія, Херсонес, Феодосія, Пантікапей, Тіра.

Мистецтво Північного Причорномор'я поєднало в собі елементи грецької, римської та місцевої культур. Історію його розвитку можна поділити на два періоди: в перші століття існування причорноморських міст у їхній культурі переважав грецький художній стиль, але за часів розквіту Боспорського царства творчість місцевих митців стала вирізнятися надзвичайно яскравою самобутністю.

Унікальним архітектурним творінням Пантікапея є Цар-у-ський курган (IV ст. до н. е.) — усипальня боспорсько-го володаря, імовірно Левкона I, знайдена 1837 року.

Під час розкопок жодних скарбів там не виявилось: могили було пограбовано ще за давніх часів. Проте сама споруда по праву увійшла до переліку найвизначніших шедеврів архітектурного мистецтва. Окрім чудового інженерного рішення будівлі, митець надав їй глибокого філософського змісту: вузьке склепіння входу до поховання зведене під кутом. Тож до склепу шлях видається коротким, «як швидкоплинне життя людини», а зворотний — нескінченно довгим і нагадує про неможливість повернення з потойбічного світу.

Архітектура Північного Причорномор'я має певні особливості. Здебільшого як будівельний матеріал тут використовувалися місцеві вапняк та камінь, а мрамур привозили з грецьких земель. Найкраще збереглися до нашого часу захисні споруди. Серед найцікавіших пам'яток такого роду — міцні фортечні стіни Херсонеса, викладені з великих кіadrів щільного вапняку. Ретельна обробка каменю, продумане розташування башт і брами дозволяють уважати цю пам'ятку одним із найвизначніших витворів античної архітектури. Будівлі храмів, базилік, театрів не збереглися, але про їхню колишню значущість свідчать знахідки окремих частин, зокрема руїни базиліки, так званого «монетного двору» Херсонеса тощо. Особливого розвитку набула пантікапейська архітектурна школа. Створені її зодчими громадські, культові та поховальні споруди помітно відрізнялися від еллінських.

З архітектурою Північного Причорномор'я нерозривно пов'язаний живопис, зокрема розписи поховальних споруд. Ці твори, виконані в техніці фрески, надзвичайно гарні і становлять велику художню цінність, адже переважна більшість грецьких фресок не дійшла до нашого часу. У настінних розписах художники часто використовували прийом імітації кладки стін із кольорового мрамору (білого, чорного й червоного). На малюнках присутні ошатні рослинні орнаменти, а також міфологічні, батальні та побутові сцени. У живописі Причорномор'я переважають світлі тони: рожевий, блакитний, блідо-зелений, жовтий. Твори місцевих художників вирізняються цікавими сю-жетними композиціями, чудовим кольоровим рішенням і вражають реалістичністю образів, зокрема в портретах, виконаних у техніці енкаустики*. Також про високий рівень розвитку образотворчого мистецтва античних міст півдня України свідчать вишукані мозаїки будинків та храмів Херсонеса, Ольвії.

Значення монументальної скульптури в античному мистецтві дуже велике, але в художній культурі Північного Причорномор'я воно значно скромніше. Монументальна скульптура представлена переважно в рельєфі. Скульптурні пам'ятки, знайдені під час розкопок Ольвії, Херсонеса й Пантікапея, головним чином є привізними витворами грецьких або римських митців. Талант причорноморських скульпторів більш яскраво виявився в короластиці *. Теракотові фігурки Афродіти,

Енкаустика — техніка живопису фарбами, замішаними на воску, що накладаються та закріплюються за допомогою нагрівання. Короластика — різновид дрібної пластики, виготовлення жіночих фігурок із випаленої глини, воску, поширене у Стародавній Греції.

Деметри, Кори-Персефони й інших божеств служили окрасою храмових інтер'єрів та будинків заможних городян. Ці витвори відрізняються від грецьких: боги й люди зображені місцевими митцями реалістичніше, живіше.

Дослідження мистецтва античних міст півдня України показує, що воно є однією з важливих ланок в історії світової художньої культури. Безумовно, це мистецтво було знайоме й нашим пращурам — праслов'янським племенам, які населяли береги Дніпра, відомого за часів античності як Борисфен.

основні періоди розвитку української культури в первісну добу;

Палеоліт (від гр. "давній + камінь") — найдавніший період кам'яного віку. Завершився 35–33 рр. до н. е.

Мезоліт (від гр. "середній, проміжний + камінь") — перехідна доба між палео- і неолітом. В Європі цей період датований — 10–7 тис. років до н. е.

Неоліт (від гр. "новий + камінь") – доба пізнішого кам'яного віку, завершальна стадія використання кам'яних знарядь праці. Культури неоліту датуються 6–3 тисячоліттями до н. е. Важливіша риса – перехід від привласнюючої до добичної економіки (начало скотарства і землеробства).

Енеоліт (від гр. "мідь + камінь") – мідно-кам'яний вік, доба переходу від кам'яного до бронзового. З IV тисячоліття до н. е. мідні й бронзові знаряддя починають витискувати кам'яні.

Палеоліт розділяється на ранній та пізній. Ранній палеоліт поділяється на олдовайську, шельську, ашельську, мустьєрську культурні епохи.

головні археологічні культури первісної доби, які були виявлені на території сучасної України;

мустьєрська епоха, яка датується періодом з 150 до 35 тис. рр. до н.е.

Трипільська культура вважається найрозвинутішою землеробською культурою доби енеоліту (4000 - 2350 рр. до н.е.) на території України. Ареал її поширення знаходився в Україні, Молдові та Східній Румунії.

Першим народом, ім'я якого зберегла історія на теренах України, були киммерійці - стародавні кочівники, які жили на території Північного Причорномор'я в X — VII століттях до н.е.. Вони з'являються в українських степах наприкінці бронзового віку.

Поява та проживання однорідної скіфської культури по всьому степу України відбулося в VII —III ст. до н.е., згодом на території Криму до III ст.н.е. Розквіт віку заліза не тільки збігся із встановленням там господарств скіфів, а й став однією з головних причин змін у культурі місцевості та тієї, що прийшла.

Панування сарматів у Північному Причорномор'ї відносять до II ст. до н.е. —IV ст.н.е. Сарматам, що жили між Доном та Уралом, античні автори приділяють велику увагу. За Геродотом, вони говорили зіпсованою скіфською мовою, тобто, як і скіфи, були іраномовними.

VIII кінець VI ст. до н.е. - це період Великої грецької колонізації. Одним з її напрямів було освоєння Північного Причорномор'я. Деякі фахівці (Н.Кравченко, І.Черняков) вважають, що "колонізація" не дуже вдалий термін, оскільки він не зовсім точно відображує суть і характер процесу проникнення еллінів на узбережжя Чорного моря. Доцільніше, на їхню думку, називати це явище "переселенням". Серед грецьких міст-держав найбільш відомі: Ольвія - її залишки знаходяться біля с. Парутине на південь від міста Миколаїв, Херсонес - на околиці сучасного Севастополя, Пантікапей - сучасна Керч, Кафа - сучасна Феодосія в Криму, Фанагорія - на Таманському півострові, Танаїс - на Дону, Керкінітіда - сучасна Євпаторія. Найбільшим з цих рабовласницьких держав було Боспорське царство з центром у Пантікапеї, що виникло в V ст. до н.е. на Керченському й Таманському півостровах. Гербовий знак цього царства нагадує тризуб.

Суттєві зміни в історії давніх слов'ян приходять в I тис. н.е. Це пов'язано з їхніми великими розселеннями, що стало вагомим фактором у формуванні етнокультурної та політичної карти слов'янських народів на території Центральної та Східної Європи. Найяскравіше особливості давніх слов'ян на території України виявились в зарубинецькій (II ст.до н.е. — II ст. н.е.) та черняхівській (II–V ст. н.е.) культурах.

назвати художньо-стильовий напрям прадавньої української культури;

Значного розвитку у скіфському суспільстві набуло декоративно-прикладне мистецтво, характерною ознакою якого була надмірна орнаменталізація, у тому числі інкрустація дорогоцінним та напівдорогоцінним камінням. Орнамент відігравав значну семантичну роль: був носієм епічної, релігійно-міфологічної та соціальної інформації, мав магичне значення. Усі сюжетні лінії пов'язані з епічним та релігійно-міфологічним багатством цієї культури. Причому божества зображалися дуже рідко. Очевидно, це були уособлення природних стихій або соціальних інститутів. Натомість основу орнаменту складають прославлення епічних героїв, зображення демонологічних і міфологічних персонажів, а також змії, драконів, грифів, коней, різних хижаків. Тому в ньому переважають антропоморфні та зооморфні зображення (так званий звіриний стиль). Слід зазначити, що у прадавніх індо-іранців ще не існувало образотворчого мистецтва й на момент його виникнення у скіфів вони запозичували техніку, зразки й деякі образи у народів Передньої Азії. Запозиченими у скіфському мистецтві є саме антропоморфні образи, хоча й отримали нову, узгоджену з власною міфологією інтерпретацію. Зооморфні зображення більше узгоджувалися з міфологічною свідомістю скіфів, їх світоглядом, динамічним життям воїнів-кочовиків і, звичайно, переважають у творах місцевих майстрів. Принаймні частина престижних високохудожніх творів, які імпортувалися скіфами з античних держав, виготовлялися на замовлення, і тому грецькі майстри мусили враховувати уподобання скіфської знаті. Можна припустити, що одяг, житло, шкіряні вироби яскраво оздоблювалися геометричними фігурами, рослинним орнаментом. Але ці речі до нашого часу не дійшли. Всесвітнього визнання набули металеві навершя (штанدارти); золота чаша із зображенням кінських голів з Братолубського кургану (IV ст.), інші твори прикладного мистецтва.

представників сучасної української культурологічної думки;

Нині, у нових умовах розвитку, українська культурологія долає жанровість у висвітленні національної культури, переглядається періодизація та співвідношення з європейською й світовою культурою. З'явилося чимало ґрунтовних праць з історії, філософії та соціології культури. Відомі українські культурологи Я. Ісаєвич, А. Макаров, В. Овсійчук, М. Попович, В. Смолій та ін. розглядають українську культуру із засадних принципів світової культурологічної думки. Останнім свідченням розвитку сучасної української культурології є видання академічного фундаментального видання «Історія української культури» у 5-ти томах. Її авторський колектив відійшов від фрагментарності та зайвого фактологізму, уник захоплення художньо-стильовою специфікою мистецтва та надмірною теоретичністю. У цій роботі культура розглядається як духовно-культурний феномен, як система зовнішніх «предметних» та внутрішніх «суб'єктивних» цінностей.

способи і види людської культурної діяльності;

Культурна діяльність не вичерпується освоєнням культурних цінностей минулого, а органічно включає свій головний елемент - здатність людини до виробництва нових цінностей. Створення нових цінностей культури - це продуктивна творча діяльність людини, яка може бути виражена в кількісних і якісних показниках.

Культурна діяльність - діяльність по збереженню, створенню, поширенню і освоєнню культурних цінностей.

Важливою сходиною культурної діяльності є поширення, розподіл духовних цінностей.

У процесі культурної діяльності йде і споживання духовних цінностей. Саме в процесі духовного переживання почуття інших людей стають моїм власним надбанням. Політика в споживанні

культурних цінностей повинна бути спрямована як на засвоєння минулих культурних цінностей, так і сучасних цінностей культури.

Види діяльності: релігія, мистецтво, ...

найдавніші палеолітичні пам'ятки на території сучасної України.

Найдавнішими стоянками палеоліту на території України вважають:

Королевська стоянка на Закарпатті

Кирилівська стоянка на території сучасного Києва

Лука Врублевецька на Дністрі

Амвросіївська стоянка на Донбасі

печера Киїк-Коба

печера Старосілля

3.

Вказати: археологічні періоди культуuroгенезу на теренах України;

Етапи етнокультурогенезу на території України

Етнокультурогенез - це походження і розвиток етнічної культури у її зв'язках з походженням і розвитком самого народу.

Для території України характерна така періодизація етнокультурогенезу:

I. Матріархат (палеоліт, неоліт - мізинська та трипільська культура, одна з вірогідних назв племен - пелазги) - від 50 тис. років до III тис. до н. ч. Культ Богині-Матері, родючості, Предків.

II. Патріархат (з II тис. до н. ч. - назва племен арії): культ Сонця; приручення коня; винайдення колеса; формування протомови, що стала основою слов'янських і зокрема, української:

1) міграції, осідання арійців, формування етносів II тис. до н. ч.;

2) кімерійсько-скіфсько-сарматський період (I тис. до н. ч.);

3) слов'янський суперетнос (I тис. н. ч.);

4) власне український (включаючи й Київсько-руський) - II тис.

Кожен новий етап - це сходження на якісно новий щабель. Закономірність процесу етнокультуротворення це, як уже зазначалося, боротьба структури (ладу) і хаосу (безладдя).

Процес - це плавний перехід з минулого в сучасне, і з сучасного в майбутнє. На думку українського історика М. Брайчевського, реально можна позначити тільки минуле і майбутнє, бо це певний хронологічний інтервал. Сучасне - постійно рухається з минулого в майбутнє, тому воно невловиме. Але саме воно є нашою реальністю (Вступ до історичної науки. - К., 1995).

Дещо складніше розглядалася ця філософема нашими далекими Пращурами, починаючи ще з доби Трипілля. Це - уявлення про Дерево Життя, в якому реальним є сучасний світ Яви (символічно - стовбур дерева, світ живих людей), а минулий світ Нава (символічно - коріння дерева, духовний світ Предків) і майбутній світ Права (символічно - крона, гілки, листя і плоди, духовний світ Богів, закони круговороту Всесвіту) є невлотними лише для світу Яви (живих нині людей), хоча в релігійній свідомості вони існують одночасно як реальні.

Здатність минулого полишати свій слід у майбутньому не раз примушувала замислюватись над проблемами вічності буття, проблемами життя етносу, його культурних надбань. Вже наприкінці II ст. до н. ч. існували і були записані філософські ідеї циклічного розвитку культури (давньогрецька філософія).

основні положення національної концепції культурно-історичного розвитку;

Передусім положення про державну самостійність слов'ян, вільний розвиток національної культури і мови, про характерні риси ментальності українців, зокрема — природний демократизм, прагнення до волі, поетичність, віротерпимість, відкритість у спілкуванні, дружелюбність тощо.

критерії поділу культури за змістом, формами і приналежністю;

Структура культури

Багатоплановість культури обумовлює складність її структури. Розділ культурології, що досліджує внутрішню структуру та організаційно-функціональну будову культури називається морфологією культури.

Форми культури

В залежності від форм культуротворчої діяльності людини, розрізняють матеріальну та духовну культури. Відповідно до цього традиційно розрізняють матеріальну і духовну культуру, а в сучасних джерелах, в силу недостатності такого поділу розглядають також соціальну і фізичну культури.

Матеріальна культура

Матеріальна культура — перетворення природних матеріалів і енергії відповідно до людських цілей, створення штучного середовища проживання. Сюди включається також необхідний і достатній набір технологій для збереження і розвитку цього середовища. Матеріальна культура створює і задає рівень життя суспільства, формує матеріальні запити людей і пропонує засоби їх задоволення.

Матеріальна культура включає в себе такі елементи, як породи тварин і сорти рослин, ґрунти і природні речовини (ресурси), які зазнали обробки. До матеріальної культури входять також: будівлі і споруди, інструменти та обладнання для будь-яких видів діяльності, шляхи сполучення і засоби транспорту, зв'язок і засоби зв'язку, технології.

Духовна культура

До неї відносять продукти духовної діяльності людини, які існують переважно в ідеальному вигляді: поняття, уявлення, вірування, почуття і переживання, доступні свідомості і розумінню всіх людей. Духовна культура створює особливий світ цінностей, формує і задовольняє наші інтелектуальні та емоційні потреби. Духовна культура — це продукт суспільного розвитку, її основне призначення полягає у продукуванні свідомості.

Завдяки закріпленню в знаках, символах, організаційних формах, комп'ютерній техніці, духовна культура стає відносно самостійною від свого творця, людини. У ній об'єктивуються і виділяються особливі сфери духовної творчості. Духовне і духовно-практичне освоєння всієї реальності оформлюється в філософії, мистецтві, різноманітних науках. Духовно-практичне освоєння (включаючи регулювання) суспільного життя здійснюється в політиці, праві, моралі. Універсальні духовні функції, як світоглядні, так і нормативно-регулятивні, виконують міф і релігія. У майбутньому, можливо, відбудуться революційні зміни духовної культури у зв'язку з розвитком екологічної свідомості і освоєнням космосу.

Український вчений О. М. Костенко сформулював так звану натуралістичну концепцію «культури людини»: «Культура людини — це міра узгодженості волі і свідомості людини із законами Матері-Природи» (Костенко О. М. Культура і закон — у протидії злу. — Київ: Атіка.- 2008. — 352 с.). Виходячи з принципу соціального натуралізму (що лежить в основі його «теорії трьох природ»), він вважає, що спеціальним видом культури людини є «соціальна культура людини» як міра узгодженості волі і свідомості людини із природними законами, за якими існує життя людей у суспільстві. Різновидами соціальної культури людини є політична культура людини, економічна культура людини, правова культура людини, моральна культура людини, релігійна культура людини тощо.

Соціальна культура

Соціальна культура — це ставлення людей один до одного, системи статусів і соціальних інститутів[15]. Соціальна поведінка і артефакти (соціальна і матеріальна культура) трактуються як об'єктивовані продукти ідеальних нормативних систем і систем знань різного роду, що складають духовну культуру. Виділення соціальної культури дозволяє з'єднати матеріальну і духовну культури, ввести артефакти в контекст досліджень у соціальних науках[14].

Фізична культура

Фізична культура — перетворення біологічного початку в самій людині; формування соціально необхідних навичок, умінь і якостей людського тіла.

В основі фізичної культури лежить домашня фізична підготовка, що включає розвиток координації рухів всього тіла дитини (формування макро-дій) і артикуляційного апарату (мікро-рухи щелепно-лицевих м'язів, органів дихання і травлення). Інакше кажучи, це вирішення такого відповідального завдання, як навчання мови, прямоходінню, переміщенню предметів, гігієнічним правилам, культивування відмінностей у поведінці за статевими або віковими ознаками.

На цьому фундаменті надбудовуються всі подальші, складніші або спеціалізовані, фізичні навички і координовані рухи, на зразок балетного танцю, рухів рук хірурга або фокусника. Щоб усьому цьому навчитися, необхідні не стільки відповідні фізичні дані, скільки багаті культурні традиції і вихована в людині здібність до вдосконалення відповідно до тих або інших професійних завдань.

Види культури

Крім основних форм культури виділяють також різні її види. Серед безлічі класифікацій можна зупинитися на тій, яка спирається на поняття суб'єкта-носія культури, як найбільш узагальненої і універсальної. Застосовуючи все, що ми вже знаємо про це поняття, отримуємо такий розподіл видів культури:

культура суспільства,

культура колективу (організації),

культура особистості.

Жоден з видів культури не зводиться до двох інших ані в сумі, ані кожен зокрема.

І потрібно зазначити, що будь-яка класифікація форм і видів культури, певною мірою, відносна, і в реальній діяльності вони переплітаються, взаємопов'язані між собою. Складність соціокультурної реальності обумовлюється також історичною мінливістю (варіативністю) всіх її істотних характеристик. Тому теоретичні поняття суб'єкта, видів і форм культури потребують подальшого тлумачення за допомогою конкретного історичного матеріалу.

Культура суспільства

Докладніше у статті [Культура суспільства](#)

Так, культура суспільства — це об'єктивна цілісність культурної творчості, структура і закономірності якої не залежать від діяльності окремих колективів або особистостей, первинних по відношенню до них.

Культура колективу

Докладніше у статті [Культура колективу](#)

Складається як результат накопичення досвіду, традицій спільної діяльності групи людей, об'єднаної однією метою.

Культура особистості

Докладніше у статті [Культура особистості](#)

Визначається не тільки мірою засвоєння суспільної і колективної культури, але і суб'єктивністю, унікальним характером кожного конкретного «Я».

Інформаційна культура

Докладніше у статті [Інформаційна культура](#)

Інформаційна культура характеризує її з точки зору інформації, що кумулюється, обробляється і транслюється в її рамках. Її основою є знання про інформаційне середовище, закони його функціонування, уміння орієнтуватися в інформаційних потоках, ефективної життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

Рівні культури

Культуру, як і будь-яке складне явище поділяють на ядро й периферію. Ядро — це сукупність усіх домінуючих рис, основоположних принципів. Забезпечує стійкість і стабільність структури. Периферія (риси і якості, що не є суттєвими при визначенні культури) дозволяють пристосуватися до змін навколишнього середовища.

Культуру можна поділити на три рівні: кумулятивний (накопичування всіх цінностей та досвіду), побутовий рівень (конкретне використання людьми результатів наукових та інших досягнень думки) та трансляційний рівень, що забезпечує взаємне проникнення попередніх двох рівнів.

Також можна поділити культуру на субстанційний рівень (ядро — норми культури, релігія, право) та функціональний (динамічніший, що забезпечує функціонування культури — табу, звички людини).

різницю між поняттями світова культура і національна культура;

Світова культура — це синтез досягнень культур усіх націй і народів.

Поняття “ світова культура “:

1. Це історія культури людства в цілому, в якій існувало багато культурних традицій, частина яких збереглася в наш час (спадок).
2. Досягнення, які визначаються різними народами і включаються в їх культуру.

Загальнолюдська — це кращі ідеї, форми, зразки технологій, художньо-поетичної творчості, наукової, виробничої діяльності, єдині способи світовідчуття, світорозуміння, вироблені багатьма народами, поколіннями, на основі яких будується людська цивілізація, мета якої — гуманізм і всезагальне благо.

Національна культура— продукт матеріальної та духовної праці певної нації, синтез культур її соціальних груп, верств, її історія, відносини, соціальна пам'ять, самосвідомість. Національна культура відрізняється своєрідністю, неповторністю мистецтва, звичаїв, традицій, господарювання, мислення, духовної і моральної сфери життя й діяльності. Багатство національної культури формується її науковими школами, досягненнями, освітою, філософією, літературою, мистецтвом, розвитком мови і термінології. Національна культура — продукт праці інтелектуальної еліти цієї нації.

Етнічна культура — сучасна й архаїчна культура певного етносу, база національної культури, поєднує в собі тисячолітній спосіб мислення, традиції, звичаї, особливості поведінки і побуту, норми, право, філософію, джерело для творчості інтелектуальної національної еліти. Етнічна своєрідність культури найчастіше виявляється в мистецтві, традиціях, звичаях, менталітеті, міфології. Матеріальна культура набуває своєрідності, спираючись на духовне джерело певного народу.

Національна і світова культури тісно взаємопов'язані між собою, бо без розвитку національних культур, залучення етнічних багатств розвиток світової культури припиниться. Становлення національної культури відбувається під впливом світової: запозичуються сюжети, образи, мистецькі стилі, але опрацьовуються, відповідно до традицій етносу. Таким чином розвиток світової і національної культури є взаємообумовленими, тому аналіз світової і національної культури має проводитися у діалектичній єдності.

основні положення концепції «філософії серця» Г.Сковороди;

Серце у філософії Г. Сковороди

Філософія життя. Коротко оглянувши біографію мандрівного філософа, можна сказати, що все його життя було присвячено філософії, роздумам. Життя для нього є філософією і філософія є життям. Д. Чижевський визначає це основною думкою мислителя. В реалізації думки, в тому, що він дійсно зробив зі свого життя філософію, втілював свою філософію у своє життя — велич Сковороди. — У цьому ж, може, і його певна слабкість. Бо, розчинивши філософію у життєвому чині, він не покладав занадто вже великої ваги на теоретичне оброблення, формальне усталення, систематизацію своїх філософічних ідей. Через це дехто і звав його «філософом без системи», через це, коли і можна говорити про «методу» Сковороди, про його «метафізику», «онтологію», «гносеологію», то завше лише в певному сенсі, лише з певним застереженням, бо викінченої і обробленої системи у нього дійсно немає, немає закінченої і детальної відповіді на усі запитання,

що може поставити систематик-філософ. А проте філософія мислителя – суцільна і монолітна, збудована, так би мовити, в одному стилі, просякнута одним духом.

Теорія і практика філософування. Коли життя є філософія, як пише Д. Чижевський, а філософія людини має зумовлювати її життя, то природно в центрі уваги філософа повинні стояти релігійні і моральні проблеми, так би мовити, певна практична проблематика є завершення і ціль теоретичної філософії. Теорія має вести до певної «praxis pietatis». У Сковороди, дійсно, не бракує теоретичної філософії; де в чому її проблеми освітлені дуже детально й уважно, але завершення системи його думок є, безумовно, релігійно-моральне.

Із цим «практичним» ухилом філософування Сковороди пов'язане і те, що для нього центральне в людині – не її «теоретичні», «пізнавальні» здібності, а більш глибоке за них емоційно-вольове єство людського духу – «серце» людини. Із серця піднімається, виростає і думка, і стремління, і почуття. На «серце» людини повинна бути звернена і головна увага моральної чинності людини. Звідси вимога «пізнай себе», «поглянь у себе» і т. д. Звідси і визнання рівноцінності різних людських типів і людських індивідуумів. Звідси і своєрідна теорія «нерівної рівності» людей щодо їх морального та релігійного життя.²

Проблема антропології людини. І досліджуючи твори мислителя, розуміємо, що проблема людини, зокрема внутрішньої, є дійсно для Сковороди центральною. Вона означає собою й етику мандрівника – завдання людини «переобразитися» в «дійсну людину».

Внутрішня людина, на думку Сковороди, так само захована у зовнішній людині, як ідеї в матерії. І душа має свою «поверхню», свою «зовнішність», що прикриває глибину внутрішнього. Ці обидва зовнішні шари людської істоти слід усунути, щоб дати вільно проявитися внутрішній людині, щоб вона вийшла зі своєї глибини.

Перший засновок для звільнення внутрішньої людини є пізнання, що внутрішня людина взагалі існує. Цей теоретичний ступінь є лише перший та підготовчий ступінь на шляху до «нових народин», на шляху до «дійсної людини». «Дійсна людина» є «таємниця», яку необхідно відкрити для пізнання справжньої сутності особистості. Відкриття цієї таємниці утворює підвалини, щоб з'єднатися із «внутрішньою», «дійсною», «правдивою» людиною.

Наука про «внутрішню людину» - одна з найпоширеніших наук не лише християнської, а й уже античної містики. Філон розвиває із платонівських зародків науку про земного та небесного Адама. У Святому Письмі читаємо про «внутрішню людину серця».³

Таким чином, вчення Сковороди про людину, її антропологію, що є основою його етики, - антитетичне. Як весь світ, так подвійна по природі своїй і людина.⁴

Серце як антитеза психічному життю. Проте Сковорода протиставляє «внутрішню людину» не лише тілу, а ще й якійсь «поверхні» психічного життя. Він відрізняє останню, а також глибину, яку називає «серцем». Але уявлення про «серце» є, швидше, передумова антропології Сковороди, ніж дальше уточнення та розвій ідеї «внутрішньої людини». «Серце» є корінь усього життя людини, вища сила, що стоїть поза межами і душі, й духу, - шлях до «дійсної людини» веде через «преображення душі в Духа, а Духа – в серце».

Серце є найпервісніше в душі, до чого душа має «повернутися». Воно є безодня, глибинь, основа людського буття. Серце є корінь людини. Як повітря невидне та непомітне, але ламає дерева, руйнує будови, гонить хвилі та кораблі, гасить та роздмухує вогонь, так і серце.

Розуміється, не досить визначати найглибше в людині, як серце, - містики всіх часів витратили немало сил, щоб дати означення цьому середовищу людського буття. Сковорода хоче з різних боків ближче підійти до єства «серця».

Серце як божественна сутність. Серце є божественне в людині. Внутрішня людина є Бог, - тому й серце божественного «елементу». Серце означене епітетами Бога: воно «вогнисте», воно «божественна іскра» в людині. Серце, як і Бог, «неподільне», «нероздільне», не піддається аналізу. Серце Сковорода називає «точкою», «пунктом», «центром» душі. Іншими словами, серце є «цілісна» людина, бо емпіричній людині саме і бракує цілості. Дійсна людина не є складна, комплексна, але «вічна, ціла». Богопізнання не приступне нікому, хто має лише «половину серця» або «половину душі». Єдність, цілісність серця є заодно єдністю усіх сердець у Богові.

Коли Сковорода хоче визначити внутрішній характер серця, сердечного життя, то він, з одного боку, виходить із характеристик «душевної іскри», *scintilla animae* або *rationis* у філософії середньовіччя, й іноді серце є для нього раціональним принципом: «думка є наш головний та центральний пункт. Тому вона часто зветься серцем...»

Серце як сфера підсвідомого. Але серцем є не лише думка. Наука Сковороди вільна від раціоналістичного забарвлення. Філософ розуміє серце і як сферу підсвідомого.

Наука про серце не повинна бути містичною, як вважає Д. Чижевський. Але Сковорода надає їй містичного забарвлення. Серце безроздільне, панський принцип, що своїм напрямом визначає поворот людини до Бога або від Бога. Обидві можливості – безмежна висота, до якої може піднятися людина, та безмежна глибина, до якої вона може впасти, - є заодно у серці.

Тим-то Сковорода відрізняє просто два серця – «старе й нове»; «суєвірне», «попільне», «темне» та «тілесне», «скотське», «звіряче»; «нечисте» - з одного боку, та «нове й чисте», «спокійне», «тихе», «мирне», «прозоре» - з іншого. Сковорода подає складну символіку форм буття серця: верблюд, вовк, олень, «віл-молотник», лев, сокіл, орел, голуб символізують для нього ці різні форми (ступені) людського буття. Серце чисте перетворюється у «духів» чеснот, що «злітають» догори, над усім «брудом» земного.⁵

Бездня серця – зв'язок із божественним буттям. У філософії Сковороди викликає цікавість ще й відношення людини до божественного буття. Відношення між «внутрішньою» та «зовнішньою» людиною, між ідеєю та матерією, між «глибоким серцем» та поверхнею психічного життя, між словом та сенсом Біблії – нагадують до деякої міри відношення між людиною та Богом. Саме в цьому контексті філософ розглядає серце як лампу, де «горить» олія божественного буття.⁶

Глибину серця Сковорода називає також «безоднею». Тим самим він наближається до всіх пізніших наук про «підсвідоме». Щоправда, він відрізняється від багатьох із пізніших представників «філософії підсвідомого» тим, що для нього душевна безодня серця зовсім не є темною глибиною, джерелом лише злого та ненормальних збочень. Глибина душевна – подвійна: зла та добра, темна та світла.

Бездонність серця виявляється у його «ненаситності», як темна, так і світла сердечна безодня не дасть задовольнити навіть і цілим світом: неспокій, хвилювання, колихання темного, «нестримний рух» світлого серця є динамічними висловами для цієї ненаситності. Завжди знаходитись у русі, що прагне до безмежного, - є єством людської душі.

Невпинний рух є формою буття людської безодні. Ця рухливість, це стремління та цей неспокій мають постійний, нерухомий, незмінний пункт наряду, постійну тенденцію – до божества, до правдивого буття. Хто хоче ту ненаситність заспокоїти чимось іншим, а не вічністю, той хоче «жменею» закидати безодню океану, а краплею охолодити вогненне царство.⁷

Людина як серце мікрокосмосу. Людина ж – «мікрокосмос», «око його серця» відбиває у собі весь світ. Схожість структури великого та малого світу є для Сковороди лише спеціальним випадком загальної згоди, паралелізму між різними сферами буття: не лише людина виказує паралелізм із «великим світом», але й Біблія.

Людина – центральна точка світу. Тому Сковорода неодноразово повторює: «пізнай себе», «слухай себе», «увійди в себе самого!», «повернись до себе самого!». Бо самопізнання є неминучим разом із богопізнанням, і заодно – з пізнанням «житлового світу», пізнанням Біблії. Це, наприклад, є основною темою першого з діалогів філософа «Нарцис».8

Витоки філософії серця. Наука про серце, як було вже згадано, базується на письмі та платонізмі. «Глибина серця», що доступна лише Богові, є сталим висловом Старого Заповіту, де знайдено й «іскру». І Новий Заповіт переймає засіб вислову Старого, говорячи про «таємну людину серця». З іншого боку, в елліністичну епоху виробляється поняття найвищого та найглибшого пункту внутрішнього життя людини, що далі сполучається із біблійною мудрістю у християнській теології. Вже Платон мав уявлення про «спалахування» душі, про «іскру душевну».

Наука про серце проходить через цілу схоластику: Петро Ломбардський говорить про *superioriscintillationis*, Бернгард про *scintilla animae*, Ріхард від св. Віктора про *intimus mentis sinus*, Тома Аквінський про *scintilla animae*, Діонісій Рікель про *vertesanimae, apexmentis*, інші про *abditummentis, intimumetsummummentis, aciesmentis, sanctasanctorum, scintilla*. Зовсім природно наука про глибину душі стає одним із основних пунктів науки німецьких містиків.

«Серце» часто – як і в Сковороди – розуміється без деякого емоційного забарвлення. І все ж ще зі старовини зустрічаємося із емоційно забарвленими характеристиками «серця».

В українській літературі «філософія серця» відома, здається, вже з початку XVII ст. – по-перше, ніби в оригінальному творі – у «Зерцалі богословія» Кирила Транквіліона-Ставровецького. У XIX ст. зустрічаємо емоціоналізм у найбільших представників українського духу – в Гоголя, Куліша та Юркевича; в останнього – у формі розвиненого емоціоналізму в етиці, філософії релігії та навіть у теорії пізнання.

характерні риси міфологічного світогляду;

Міфологічна свідомість відрізняють чотири характерні риси: 1) символізм; 2) етіологізм і генетизм; 3) синкретизм; 4) прозорість. Розглянемо їх коротко.

Символізм означає, що всі зустрічаються в рамках даної культури світоглядні категорії і мотиви знаходять своє вираження засобами мови наочних образів; узагальнений сенс у межах конкретно-чуттєвого мислення може формуватися тільки тоді, коли який-небудь конкретний предмет (наприклад, емпірично існуюче дерево) стає символом, чуттєвим представником іншого явища, що має культурну значимість (наприклад, предка роду).

Етіологізм (від грецького слова "причина") висловлює ту особливість будь-якого міфологічного сюжету, що пов'язана з його пояснювальною функцією: розповідь містить в собі надзавдання, дати пояснення тим чи іншим явищам навколишнього світу, його пристрою і т. п. шляхом відповіді на питання "чому?". Дуже часто способом пояснення виступає генетизм, т. тобто спроба підміняти причинно-наслідкові пояснення розповіддю про "походження" що пояснюється явища або різкої устрою світу. Пояснити пристрій речі означало дати опис того, як вона робилася.

Синкретизм міфу - це злитість в одному цілому зачатків всіх форм духовного освоєння світу - мистецтва, релігії, моралі і ін Синкретична природа міфології послужила вихідною категоріально-

смісловий базою і первинним художньо переробленим матеріалом для всіх наступних явищ духовного виробництва, і в сфері словесної творчості (казка, легенда, історичний переказ, епос), і в сфері раціонально-розумових форм - філософії, науки та ін

Прозорість міфологічної свідомості виявляється в тому, що представлена в міфі картина світу повністю ототожнюється первісною людиною з самою реальністю; індивід наївно вірить в те, що речі та явища навколишнього світу саме такі, якими вони виглядають в міфологічній інтерпретації.

сутність ідеї синкретичного Всесвіту;

Специфічною рисою первісної культури є синкретизм (нерозділеність), коли форми свідомості, господарчі заняття, суспільне життя, мистецтво не відокремлювалися і не протиставлялися один одному. Будь-який вид діяльності містив у собі інші. Наприклад, у полюванні були з'єднані: технологічні прийоми виготовлення зброї, стихійні наукові знання про звички тварин, соціальні зв'язки, які виражалися в організації полювання (індивідуальне, колективне), релігійні уявлення — магичні дії із забезпечення успіху, які, в свою чергу, включали елементи художньої культури — пісні, танці, живопис. Саме внаслідок такого синкретизму характеристика первісної культури передбачає цілісний розгляд матеріальної і духовної культури, чітке усвідомлення умовності такого розподілу.

хронологічні межі «неолітичної революції» на теренах України;

Протягом VI-III тисячоліть до н.е. відбувся поворот від збиральництва і примітивного полювання, до відтворюючих видів діяльності, тобто обробітку землі та розведення свійських тварин. Цей процес дістав назву – неолітична революція.

основні концепції етногенезу українського народу;

Ранньосередньовічна

Однією з найпоширеніших на сьогодні концепцій етногенезу українців є ранньосередньовічна концепція україногенезу, згідно з якою розвиток української нації відбувався відповідно до універсальних законів етнічного розвитку середньовічної Європи. Творцем її вважають М. Грушевського, який виводив українців від племен антів, які мешкали в лісостепах України у V–VI ст.[4]. Пізніше до її творення долучились М. Максимович, В. Антонович, Я. Дашкевич, М. Брайчевський, Я. Ісасевич, Г. Півторак, В. Баран, та ін. Концепція спирається на лінгвістичне підґрунтя, створене дослідженнями О. Потебні, А. Кримського, І. Огієнка та ін.

Згідно з концепцією, етноси в певний час народжуються, виходять на історичну арену, проходять життєвий цикл і дезінтегруються, розчиняючись серед сусідніх етносів. Їх вік визначається ретроспективно, шляхом встановлення початку безперервності етнокультурного розвитку народу. Відповідно до цього, більшість європейських народів, що мешкають на територіях, на які поширювався вплив Римської імперії, з'явилися в ранньому середньовіччі у V–VII ст. (наприклад, французи, німці, англійці, іспанці, чехи, серби, хорвати, поляки, українці та ін.). Ці європейські народи у ранньосередньовічну добу пройшли кілька фаз свого розвитку: племінну (почалася у V–VII ст. і закінчилася в IX—X ст. консолідацією споріднених племен та етнографічних груп у власних державах) та ранньосередньовічних імперій (ранньосередньовічні держави нерідко поширювалися на етнічні території сусідніх народів — Англійська, Іспанська, Французька, Польська, Київська Русь). Водночас у провінціях імперій зароджувалися молоді постімперські

етноси, які виникали внаслідок синтезу місцевих традицій із мовно-культурним комплексом імперського народу.

Прибічники цієї концепції тримаються думки, що Давноруська держава є результатом державотворення українців, які, втративши свою імперію внаслідок дезінтеграції Русі перед монголо-татарським нашествям, продовжили своє буття в бездержавному стані на своїх етнічних територіях. У XVII ст. українці роблять нову спробу творення власної держави, а третя та четверта спроби державного будівництва припадають на 1917–1920 рр. та сучасність.

Концепція давноруської народності

Після Другої світової війни у 1947 році нову концепцію походження східних слов'ян сформулював В. Мавродін, яка, попри критику російських колег, була підтримана ЦК КПРС у Тезах 1954 р. «Про святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією», які стали офіційною радянською схемою історії східних слов'ян до падіння СРСР. Суть цієї концепції полягала в тому, що державу Русь зі столицею в Києві заснували представники окремого східнослов'янського етносу — давноруської народності, яка у період роздробленості Русі була розчленована Литвою та Польщею. А в результаті їх асимілятивних процесів постали 3 народи росіяни, українці та білоруси, які через агресію сусідів мріяли возз'єднатися в єдиній державі. Відтак, агресивна експансія Російської держави щодо українців та білорусів було поновленням історичної справедливості і здійснення їх заповітної мрії про возз'єднання з росіянами.

тип культури на території України в первісну добу;

Культура як характеристика суспільств функціонує на різних рівнях в певних конкретних формах. Для віддзеркалення цих форм в соціології використовується поняття субкультури. **Субкультура** - це набір символів, переконань, норм, зразків поведінки, що відрізняють ту або іншу соціальну спільність (молодь, спортсмени, люди похилого віку і тому подібне) і інститут (сім'я, школа, політична партія і тому подібне).

хронологічні межі культурних епох розвитку людської цивілізації;

Давній час – 25 тис. років до н.е. – V ст. н.е.

Середньовіччя – V ст. – XVIII ст.

Відродження XIV – XVII

Новий час - XVI – XIX

Новітній час – XIX – н.д.

форми соціальної організації прадавніх людей на території сучасної України ;

Соціальна організація палеонтропів ґрунтувалася, таким чином, на кровно споріднених відносинах всередині общини. Така форма суспільного ладу називалася людське стадо.

типи зображень в мистецтві прадавніх українців.

На початку пізнього палеоліту народились всі види образотворчої діяльності:

розписи на стінах і стелях печер;

рельєф і кругла скульптура;

малюнок на камені, кістці, розі.

Головна тема мистецтва - зображення тварин, людських постатей, пізніше - багатофігурні сцени військових подій, полювання. Найвищий розквіт мистецтва палеоліту припадає на епоху Мадлен (25-12 тис. до н. е.).

Синкретизм первісної культури, специфічні форми первісної образотворчої діяльності дають підстави вважати, що релігійні уявлення формувалися в магіко-релігійних обрядах, розгорталися навколо зображення тварин. Можливо, що виникнення анімалістичних зображень стимулювало зародження й розвиток мисливської магії, в основі якої лежить принцип аналогії, віра в отримання влади над духом тварин. Мета мисливської магії - забезпечити успіх у полюванні. Оскільки зображення сприймалося як реальність, то й наступні ритуальні дії (танок, імітація полювання), що здійснювалися із зображенням, мислилися як справжні.

Таким чином, первісна міфологія втілювала в собі початкові форми духовної культури, які відокремлюються з неї на наступному етапі розвитку людського суспільства в релігію, мистецтво, філософію, науки.

Поряд з мисливською магією у первісній культурі існував культ родючості, який відображався в різних формах еротичної магії. Стилізовані або символічні зображення жінки з перебільшеними виявленнями жіночого начала займають важливе місце в обрядах, спрямованих на розмноження тих видів тварин і рослин, які мали життєве значення для людини.

4.

Сутність культурної еволюції та її відмінність від біологічної

Культурна еволюція — це еволюція поведінки і здібностей людини. Щоб зрозуміти специфіку розвитку людства, оцінити його можливості, необхідно збагнути особливості як біологічної, так і культурної еволюції.

Біологічна еволюція, будучи саморозвитком органічних форм — що визнається нині більшістю вчених, ґрунтується на мутаційній мінливості, на боротьбі за існування і на природному доборі. Біологічна наступність при цьому забезпечується майже повною незмінністю спадкових ознак (генетичною пам'яттю) біологічних видів. Тільки мутація приносить зміни в генетичну інформацію, оскільки є єдиним джерелом нових організмів у біосфері. Природний добір закріплює лише ті зміни, які збільшують здатність живої істоти до здобування їжі, самозахисту, розмноження, тобто спрямовані на підвищення її шансів на виживання, пристосування до життя.

Біологічна еволюція людини — також результат мутацій, що виявилися у зміні діяльності центральної нервової системи, розвитку мозку. В основі біологічної еволюції лежить зміна інформації, а не організмів як таких.

Культурна еволюція багато в чому схожа на біологічну — інформація передається наступним поколінням, але не через розмноження з допомогою ДНК, а шляхом наслідування, навчання і оволодіння знаннями і навичками.

Еволюція культурна пов'язана із здатністю зберігати всю нагромаджену інформацію і передавати її наступному поколінню.

Культурна еволюція не залежить повністю від випадковості — людина здатна активно шукати нову інформацію, свідомо обираючи напрямок своїх пошуків. Вона може також одержати її шляхом роздумів, відкриваючи нові факти, взаємозв'язки, форми поведінки методом дедукції. У культурній еволюції для усунення шкідливої інформації не потрібна загибель індивідів. Людина здатна свідомо від неї відмовитись. У біологічній еволюції нові властивості можуть набуватись

лише ціною втрати колишніх. Наприклад, мутація, завдяки якій у птаха з'являється дзьоб, може позбавити його здібності розколювати зерна або вловлювати комах. Навпаки, набуття нової інформації в ході культурної еволюції звичайно не позначається негативно на колишніх здібностях індивіда. Тим-то культурна еволюція може відбуватись значно швидше: адже нові властивості не витісняють існуючі, а лише доповнюють їх. Вона має кумулятивний характер, і її темпи з плином часу зростають.

З допомогою культурної еволюції людина виробила таку поведінку, яка постійно підвищує пристосованість до життя. За дуже короткий термін людство освоїло і вдосконалило більшість специфічних навичок, якими інші організми оволодівали протягом всієї біологічної еволюції: ми літаємо вище птахів і пересуваємося по воді швидше за будь-яку рибу.

Людина — єдина жива істота, специфічною особливістю якої є культурна еволюція як засіб виживання і пристосування до оточуючого середовища. За допомогою культурної еволюції людина постійно підвищує свою пристосованість до життя шляхом удосконалення своєї поведінки, свого ставлення до оточуючої дійсності.

Таким чином, особливості культурної еволюції та її відмінність від біологічної полягають, по-перше, у способах передавання інформації — у наслідуванні (показі, прикладі), навчанні, оволодінні знаннями і навичками у процесі спілкування з допомогою мови та інших знакових систем. По-друге, в характері, змісті і оформленні, закріпленні інформації — нагромадженні знань, оформленні їх у науку: мистецтво, моральні норми, матеріальні об'єкти тощо. Знання стало найпершим і невичерпним джерелом засобів виживання людства. Людина постійно помічала, відкривала і засвоювала із користю для себе все нові й нові взаємозв'язки і закономірності типу "якщо-то", що дало їй можливість перетворювати оточуючий світ відповідно до своїх потреб. По-третє, в результатах її — особливостях організації людської життєдіяльності, становленні соціальних взаємин, суспільства. Коли виник *Homo sapiens*, всі екологічні ніші на Землі були зайняті іншими біологічними видами. І тільки завдяки виникненню нової форми життєдіяльності — суспільства, людство змогло вижити, розселитись по всій планеті і стати домінуючим біологічним видом.

Національна культура: поняття, підходи

Численні сучасні теорії по-різному підходять до цього явища. В поняття етнічність, нація, націоналізм вкладають різний зміст. Існують три загальні підходи до вивчення етнічного та національного феноменів: примордіалізм, інструменталізм і конструктивізм.

Примордіальний підхід має на увазі, що етнос — це початкове органічне соціальне утворення, яке накладає на людину основну структуру світосприйняття. Цей підхід припускає, що етнічна приналежність людини є об'єктивною даністю, що має свою основу в природі або в суспільстві. Тому етнічність неможливо створити штучно або нав'язати її. Етнос є спільністю з реально існуючими ознаками. Примордіальна точка зору наполягає на тому, що будь-яке суспільство етнічне, як далеко б воно не пішло від свого коріння.

Згідно конструктивістського підходу етнос — це штучне утворення, результат цілеспрямованої діяльності самих людей. Тобто передбачається, що етнічність і етнос є не якоюсь даністю, а є результатом творення. Ті ознаки, які відрізняють представників одного етносу від іншого, називаються етнічними маркерами і формуються на різній основі, залежно від того як найефективніше відокремити даний етнос від іншого. Етнічними маркерами можуть бути: фізична зовнішність, релігія, мова тощо. Конструктивісти вважають, що етнос з'являється в ході політичної, економічної і культурної консолідації інтелігенції і еліт для вирішення конкретних історичних завдань. Примордіалісти закидають конструктивістам, що ті змішують поняття етносу з нацією, яка має політичний, економічний і юридичний зміст.

Інструменталістська концепція розглядає етнічність, як інструмент, за допомогою якого люди добиваються тих або інших цілей, і, на відміну від примордіалізму та конструктивізму, не орієнтований на пошук визначення етносу і етнічності. Етнос розглядається, як засіб для

підвищення соціального статусу. Будь-яка активність етнічних груп розглядається як цілеспрямована діяльність етнічних еліт в боротьбі за владу і привілеї. У повсякденному житті етнічність перебуває в латентному стані, але у разі потреби мобілізується.

Етнос (від грец. *ἔθνος* – народ) – група людей, яка історично склалась на певній території і об'єднана спільними ознаками, об'єктивними або суб'єктивними. Різні напрями в етнології включають в ці ознаки походження, мову, стабільні особливості культури, психологічний склад, а також свідомість своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень (самосвідомість) та ін. Деякі дослідники вважають існування феномену, що позначається терміном "етнос", в кращому разі гіпотезою з огляду на те, що, на їх думку, несуперечливого визначення поняття не запропоновано.

Від поняття "етнос" слід відрізнити поняття "нація". Під етносом розуміється поняття більш широке, ніж нація. Його відносять до всіх типів соціуму. Але етнічна ідентичність не тотожна національній свідомості. Нація – це особливий етап розвитку етнічної спільноти. У політичне життя Європи поняття "нація" увійшло у XVIII-XIX ст., а в науці ним почали користуватись на початку XIX ст. Визначення поняття "нація" інтегрує в собі психологічні, культурологічні, етнологічні та історико-економічні характеристики. Прийнято вважати, що нація – це стійка спільність людей, що складається за умови єдності мови, території, економіки і деяких психологічних рис, що виробляються на підставі загальної культури. Нації, як політичні утворення, безумовно, створюються штучно переважно в буржуазних суспільствах, коли зникає якісний підхід до соціуму і люди стають індивідуумами.

В сучасній культурології розрізняються поняття "етнічна" та "національна культура". Приналежність до етнічної культури визначається спільністю походження – кривим спорідненням. Ця культура патріархальна, позбавлена розвинутої індивідуальної самосвідомості. На відміну від етнічної культури національна передбачає існування нових типів комунікації (взаємозв'язку) між людьми, складніших стосунків, ніж природні кровно-родинні. Носіями такої культури стають освічені шари суспільства. Національна культура твориться не етносом загалом, а тими представниками суспільства, які беруть на себе функцію індивідуального авторства, – письменниками, філософами, вченими, священиками, митцями та ін. Національна модель культури і модель бажаного для цієї культури типу особистості розроблялися інтелігенцією. Проте творці такої культури говорять, зазвичай, від імені народу.

Сучасна теорія культури виходить з широкого розуміння національної культури як певної сторони життєдіяльності суспільства в усіх її сферах – не тільки в духовному, але й у матеріальному виробництві, суспільно-політичній діяльності, побуті. Культура з цієї точки зору виступає як процес розвитку сутнісних сил людини та їх практичного вияву в усіх сферах, а разом з тим як система матеріальних і духовних цінностей, створених людьми й застосованих в їх діяльності, норм її регулювання, способів організації поведінки та спілкування людей. Вона охоплює систему різноманітних форм національного життя, серед яких – географічні, господарські, побутові, ідеологічні, державно-правові, релігійні чинники. Вони забезпечують збереження й відтворення економічного та морально-духовного потенціалу нації, формують почуття національної свідомості, інтегрують культуру нації у світову культурну співдружність. У структурі національної культури виділяються такі складові, як матеріальна, побутова, політична і правова культура, як наука, освіта й філософія. Особливість національної культури полягає в тому, що вона характеризує інтегральні моменти національного життя, які складають основу нації і забезпечують подальший національно-культурний процес. До них відносяться мова, звичаї,

традиції народу, релігія, художня культура, національний характер, національна самосвідомість, почуття національної гідності тощо.

За конкретними носіями виділяється культура міська і сільська, класова і етнічна, професійна і молодіжна, культура сім'ї чи окремої людини. Загальновизнаним є виділення непрофесійної культури, яку іноді називають народною творчістю.

Національна культура визначається як система цінностей та культурних норм, їх творення, відбору, акумуляції та ретрансляції, що лежить в основі єдиної національно-культурної ідентичності і обумовленого культурою національного стилю життя і служить об'єднавчим чинником суспільства в умовах поліетнічних, полікультурних держав сучасності.

Перший період розвитку

Перший період розвитку української культури охоплює часовий відрізок від її витоків і до прийняття християнства, тобто — це культура східнослов'янських племен дохристиянської доби. Вчені стверджують, що культура на теренах України виникла на ранніх стадіях розвитку суспільства і відтоді нерозривно пов'язана з його історією. Стоянки первісної людини тут з'явилися декілька сот тисяч років тому, в епоху раннього палеоліту. У наступні епохи (мезоліту і особливо неоліту) людина наполегливо розширювала сферу своєї діяльності, опановувала територію та природні багатства, вдосконалювала знаряддя праці. Від примітивних форм збирання, полювання та рибальства вона переходить до землеробства і скотарства.

Глибокий слід в історії української культури залишили племена трипільської культури (IV—III тис. до н. е.), для яких властивим був уже доволі високий рівень виробничої культури, техніки виготовлення кераміки, суспільної організації. Значного рівня досягла тут і духовна культура. За твердженням М. Суслопарова, саме тут існував перший у Європі літеро-звуковий алфавіт. Отже, створений він раніше, ніж у фінікійців (а це IV тис. до н. е.). Ряд істориків, прагнучи віднести початки України та її культури якомога далі за небосхили людської історії, не втримались від спокуси пов'язати трипільців з майбутніми українцями, прагнуть вбачати в трипільцях праукраїнців. Проте ці погляди поки що науково не доведені. Є вчені, котрі стверджують, що трипільські племена з часом були асимільовані іншими племенами. Але більшість істориків усе таки вважають, що трипільські племена зникли безслідно, так, як і з'явилися. І це, на їх думку, одна з найбільших загадок нашої історії. Їх місце заступили представники інших археологічних культур, скажімо, шнурової кераміки.

Епоха бронзи і раннього заліза уявляється нам своєрідним калейдоскопом археологічних культур, знаходимо неспростовні свідчення стрімкого прогресу людства, накопичення ним позитивного досвіду методом спроб і помилок, вдосконалення виробничих сил, а отже й суспільних відносин. Відбувається перший поділ праці: скотарство відокремлюється від землеробства. Саме тоді, а це було в II тис. до н. е., починається етногенез слов'ян. У I тис. до н. е. відбувається другий поділ праці: ремесло відокремлюється від землеробства. Суспільство поділяється на класи, виникає держава.

"Батько історії" Геродот детально описує територію України в V ст. до н. е. в образі Скіфії. Подекуди він торкається традицій, побуту та інших складових її культури. Якраз у цей період відбувається грецька колонізація північного Причорномор'я, виникають поліси — міста-держави і утворюється Боспорське царство. Велике переселення народів, яке мало місце в II—VII ст. н. е., не обійшло й українських земель, спричинило вторгнення сюди гунів, готів та аварів. Розгром Боспорського царства і Малої Скіфії створили сприятливі умови для широкого розселення слов'янських племен, у тому числі й на землі сучасної України (з племен зарубинецької та черняхівської культур). Саме з цього періоду й розпочинається справжня історія України, історія культури її народу. М. Грушевський виводить українців з антів: "Отсе й були наші українські племена, — пише він в "Ілюстрованій історії України"— що зайняли тоді вже побережжя Чорноморське від Дністра до Азовського моря і вперше тут виступають в історичних джерелах окремо під назвою "антів". Найдавніша звітка, яку про сих антів переказують нам візантійські письменники, належить до кінця IV віку, зараз по гунській бурі, і се те, що зветься початком історичного життя наших племен".

Перше тисячоліття нової ери для розвитку української культури було сповнене рядом подій історичної ваги: виникнення Києва — "матері міст руських"; об'єднання східнослов'янських племен і утворення держави — Київської Русі; переможні походи руських князів та розширення державних кордонів; небувале піднесення культури від безпосереднього спілкування з хозарами,

половцями, Візантією та іншими народами; і, нарешті, запровадження християнства. Все це разом поставило український народ та його культуру в один ряд з іншими високорозвинутими народами та культурами Європи і світу.

Сутність поняття культура

Слово культура латинського походження: cultura (суміжно – cultivo) означає догляд, оброблення, обробка. (У деяких богословських концепціях культури це слово виводиться від латин. cult – поклоніння, шанування.). Спочатку цей термін був пов'язаний з уявленням про дію, зусилля, спрямовані на зміну чогось і тому вживався з певним доповненням, позначаючи завжди культуру чогось: культуру духу, культуру розуму тощо. Він вживався для визначення процесу обробки людиною природи, потім він став означати процес обробки самої людини, ним стали називати все, створене людиною. Термін "культура" виник в епоху Античності, його вживають практично як синонім до грец. "падейя" (від "пайос" – дитина) в значенні виховання дитини достойним громадянином. Саме виховання відрізняє людину від тварини, елліна від варвара, вільного від раба. У Середньовіччі культурою вважали прагнення до ідеалу, бездоганності – релігійної та особистої. У Новий час цей термін стали вживати, визначаючи ступені виховання, освіти, інтелекту, здатність дотримання норм етики та етикету, сукупність художньої та творчої діяльності. У Новітній час до нього також додали стиль, метод та рівень досконалості, які досягаються в опануванні тієї чи іншої галузю знань чи діяльності, вміння, процес творення й розподілу матеріальних та духовних цінностей, їх застосування. Як наукове поняття термін "культура" оформлюється саме в добу Нового часу.

У сучасних європейських мовах слово "культура" вживається принаймні в чотирьох основних значеннях. По-перше, для позначення загального процесу інтелектуального, естетичного, духовного розвитку. По-друге, словом "культура" користуються тоді, коли йдеться про суспільство, яке ґрунтується на праві, порядку, моральності. В цьому значенні поняття "культура" збігається з поняттям "цивілізація". По-третє, під "культурою" розуміють спосіб життя людей, притаманний певній спільності (молодіжна культура, професійна культура тощо), нації (українська, японська, німецька тощо), історичній добі (антична культура, культура Ренесансу, культура Бароко та ін.). Нарешті, по-четверте, слово "культура" вживається як абстрактна, узагальнююча назва для різноманітних способів, форм і наслідків інтелектуальної та художньої діяльності людей у галузі літератури, музики, живопису, театру, кіномистецтва тощо.

Культура – поняття складне, полісемантичне, багатозмістовне й не піддається однозначному тлумаченню. Фахівці підраховали, що в науці зараз існує понад триста визначень поняття культури. Саме ставлення до культури багато в чому залежить від дослідницьких установок: культура є об'єктом вивчення філософів, істориків, етнографів, культурологів, соціологів та ін. Залежно від їх теоретичної методології формується і погляд на культуру, висвітлюються її певні риси. Зокрема можна виділити не менш як три основних наукових підходи: антропологічний, соціологічний і філософський.

У всіх розглянутих видах визначень є раціональний зміст, який указує на якісь більш-менш істотні ознаки культури. Спільне для них те, що під культурою на противагу "натурі" розуміють все те, що створене людиною, штучне. Тобто культура (у первісному значенні – "оброблене") відрізняється від "натури", від природного, "дикого". Вона є не що інше, як "друга" (оброблена) природа. Цим терміном можна назвати все те, що відрізняє людину від інших біологічних істот, штучний світ, світ артефактів (латин. arte – штучний і factus – зроблений – термін, що позначає будь-який штучно створений об'єкт) створений людиною, – від природного світу.

Діяльність українського вченого, який обґрунтував цілісну концепцію історії української культури

Цілісну концепцію історії української культури висунув М. Грушевський (1866-1934 рр.). Вона базувалася на тезах самобутності і самостійності української культури. Одним з перших він піддав сумніву і критиці теорію єдиної монолітної культури Київської Русі, доводив існування різних етноплемен ще за епохи трипільської культури. Не протиставляючи українську і російську культури, він все ж вважав першу більш близькою до європейської культури.

Груше́вський Миха́йло Сергі́йович (17 (29) вересня 1866, Холм, Царство Польське, Російська імперія — 24 листопада 1934, Кисловодськ, РРФСР) — український історик, громадський та політичний діяч. Голова Центральної Ради Української Народної Республіки (1917–1918). Дійсний член Чеської АН (1914), ВУАН (1923) та АН СРСР (1929), багаторічний голова Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (1897–1913), завідувач кафедри історії Львівського університету (1894–1914), автор понад 2000 наукових праць.

Діяльнісний підхід до розуміння культури

В його основі ідея розвитку творчого начала культури. Зосереджуючись на продукуванні нових цінностей, ідей, концепцій, особливостях їх поширення, виявляє не меншу увагу до особистості. Відповідно культуру вважає людським, особистісним виміром історії, процесом і засобом самовизначення розвитку та самореалізації людини. Ці процеси під час засвоєння культури реалізуються як індивідуалізація особистості. Культура тісно пов'язана зі свободою людини, передбачає вільне самовираження людини. Ця концепція приваблювала своїм гуманізмом, поєднанням творчого та особистісного начал, соціетального та індивідуального підходів. Але вона занадто орієнтувала на позитивні якості культури, яка насправді є складним феноменом, маючи в собі й негативні риси. Наприклад, науково-технічний прогрес призвів до створення небезпечних для людства зброї масового знищення, екологічної кризи тощо.

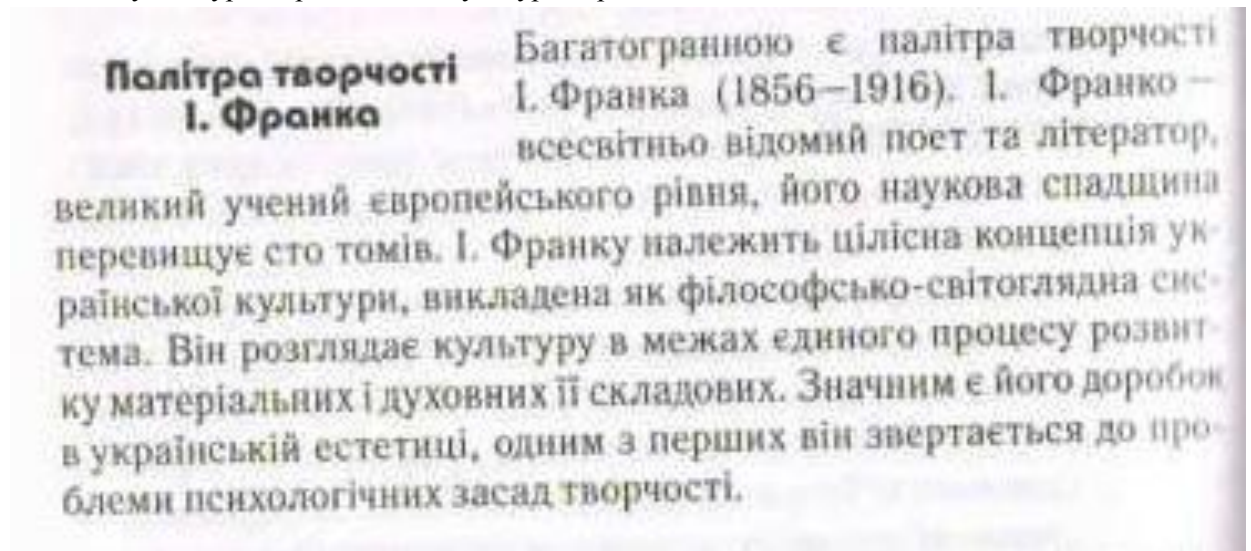
Діяльність Тараса Шевченка як визначного діяча українського культуротворення

Значний внесок у розвиток української літератури зробили байкарі П.Гулак-Артемівський та Є.Гребінка, прозаїк Г.Квітка-Основ'яненко, поет Т.Шевченко та інші, які повною мірою реалізували художній потенціал української мови, розширили діапазон її вживання, урізноманітнили жанри української літератури.

Культурологічна діяльність І.Франка

Культурологічна діяльність Франка – це діяльність визначного культуролога в найкращому і найбагатшому розумінні цього слова. Привернімо увагу до одного з важливих і плідних напрямів у діяльності Івана Франка – перекладів з різних мов, особливо з німецької, яку Франко добре знав з дитинства, вдосконалював під час навчання у Віденському університеті і, зокрема, під час роботи над перекладом класичного твору Гете – трагедії "Фауст". Провідною тезою чи думкою у діяльності великого українського поета, мабуть, апріорі можна вважати наступну: Франко і Гете.

Взаємодії у дискурсі європейських культур: Україна – Німеччина – світ.

Розвиток української культурології за часів незалежної України

Зміни ціннісних орієнтирів і духовних спрямувань у сучасній українській культурі розпочалися в період так званої перебудови. Її метою було створення "гуманного, демократичного соціалізму", який повинен був з'єднати ринкову систему економіки із централізованим плануванням, політичний плюралізм з керівною роллю комуністичної партії, суверенітет республік із збереженням єдиної союзної держави. Перебудова породила енергію зрушень і новацій, низку перетворень у суспільному і духовному житті, зумовила виникнення значної кількості неформальних громадських та політичних об'єднань, організацій, груп, що призвело до втрати комуністичною партією монополії на владу в Україні.

Духовне життя визначало переосмислення власної історії, надбань українського народу і повернення до національних культурних витоків. Відновлювалися забуті сторінки української історії ХХ ст.: про Українську Народну Республіку, сутність та діяльність Центральної Ради, ОУН-УПА, Голодомор 1933 р., сталінські репресії тощо. Поверталися до життя імена "забутих" діячів культури та їх раніше заборонені здобутки, зміцнювалися контакти з українською діаспорою тощо. Загалом роки перебудови та перші роки незалежності України визначалися романтичними сподіваннями, безмежною вірою у власну самодостатність, відродження та піднесення національної культури.

Це був час усвідомлення українством значущості національної культури як стрижня і цементуючої основи розбудови української державності, потреби повернення до життя морально-естетичних настанов минулого, християнських духовних норм, народних традицій та звичаїв тощо. Саме тому в цей період активізувався процес звернення до історико-культурної спадщини. Про це свідчить створення Комісії з питань відтворення видатних пам'яток історії та культури при Президентові України (на чолі з академіком П. Троньком), Всеукраїнського фонду відтворення пам'яток історико-архітектурної спадщини, затвердження Кабінетом Міністрів довгострокової Державної програми відтворення визначних пам'яток історії та культури, затвердження Міністерством культури та туризму і Міністерством регіонального розвитку та будівництва порядку відтворення визначних об'єктів архітектури.

Велика роль у цьому процесі також належала урядовій Комісії з питань повернення культурних цінностей, яка розпочала інвентаризацію і повернення цінностей (архіви О. Олеса та О. Ольжича, рукописи Б. Антонича, колекція артефактів часів давнини, частина спадщини О. Довженка, твори

художників М. Андрієнка-Нечитайла, Л. Морозової, окремі праці Ю. Січинського тощо). Також було створено Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон, Управлінням охорони та реставрації пам'яток містобудування і архітектури Держбуду України підготовлено реєстр пам'яток історії і культури.

Світове визнання духовного надбання України засвідчує те, що до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО внесено Софійський собор з архітектурним ансамблем, Києво-Печерську лавру, історичний центр Львова. Обговорюється питання щодо внесення до цього Списку таких об'єктів, як античний Херсонес Таврійський (м. Севастополь), комплекс ханського палацу в м. Бахчисарай, культурний ландшафт м. Кам'янця-Подільського, археологічний комплекс "Кам'яна Могила" в Запорізькій області, Резиденція Буковинських митрополитів, Історичний центр міста-порту Одеси, Археологічна культура Кукутені - Трипілля (Україна, Молдова, Румунія) та Дерев'яні церкви Карпатського регіону (Україна, Польща, Словаччина).

Лінгвоцентризм української культури зумовив особливу увагу до проблем буття національної мови. У 1989 р. було засноване Товариство української мови імені Т. Г. Шевченка, метою якого стало підвищення ролі і значення української мови, сприяння її всебічному розвитку, забезпечення її чистоти та самобутності. 1989 р. Верховна Рада прийняла Закон "Про мови в Українській РСР", яким українська мова проголошена державною, що підтверджено Конституцією України.

Від перших років існування незалежної України постало питання вдосконалення системи освіти. У травні 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон "Про освіту", 1999 р. - Закон "Про загальну середню освіту", в яких проголошено, що підґрунтям освіти в Україні є принципи гуманізму, демократії, національної самосвідомості, взаємоповаги між націями і народами, головним завданням - виховання творчої, конкурентоспроможної особистості. На це спрямовано програму державної підтримки обдарованих дітей, діяльність багатьох авторських шкіл, середніх навчальних закладів із ранньою профілізацією - гімназій та ліцеїв тощо, нових навчальних закладів - міжнародних шкіл та університетів, приватних середніх та вищих навчальних закладів.

Програма реформування системи освіти в Україні спрямована на її інтеграцію в міжнародну освітню систему. Разом з тим реформа освіти виявила численні труднощі, пов'язані з недоукомплектованістю шкіл якісними навчальними посібниками, повільною зміною змісту освіти, руйнуванням практично всієї системи професійно-технічного навчання тощо.

Реформування системи вищої освіти в Україні характеризує пошук оптимальної відповідності між сформованими традиціями в українській вищій школі та новими віяннями, пов'язаними зі вступом у світовий освітній простір. Це разом із поглибленням спеціалізації передбачало гуманізацію та гуманітаризацію вищої освіти. Демократизація вищої освіти відбилася у впровадженні 2008 р. системи зовнішнього незалежного оцінювання знань для вступу у вищі навчальні заклади. Започаткування багаторівневої системи організації вищої освіти забезпечує мобільність темпів навчання і розширення можливостей вибору майбутньої спеціальності тощо.

Наукові досягнення України - це її потенціал і візитна картка. Останніми роками науковці розробили нові схеми ракетних двигунів, створили інструменти для монтажних і ремонтних робіт у відкритому космосі та ін., а також спільно з науковцями, зокрема США, здійсненими спільні розробки космічних апаратів, уклали угоду між інститутом електрозварювання ім. Б. Патона і аерокосмічним агентством НАСА щодо розроблення технології зварювання в космосі.

Певних успіхів досягли вітчизняні вчені у сфері гуманітарних наук, У країні відкрито нові наукові інститути - української археографії, сходознавства, української мови, народознавства, українознавства та ін. Особливо активним є розвиток вітчизняної історичної науки, що відобразили праці О. Кульчицького, Є. Сверстюка, П. Голочка, Ф. Турченка та ін., введення до

наукового обігу праць істориків діаспори Н. Полонської-Василенко, Д. Дорошенка, О. Субтельного.

Трансформація суспільства в роки незалежності сприяла відновленню значущості та активізації релігійного життя. Суттєво змінилися відносини держави і церкви - Конституція України гарантує громадянам свободу совісті і віросповідання за умов відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Провідна роль належить православній церкві - Українській православній церкві Московського патріархату, Українській православній церкві Київського патріархату, Українській автокефальній православній церкві. Релігійне життя в сучасній Україні визначає діяльність багатьох релігійних конфесій - відновлено діяльність Української греко-католицької церкви, функціонує римсько-католицька церква, 32 напрями протестантства (баптисти, адвентисти сьомого дня, іеговісти тощо), зберігають значущість іудаїзм та іслам, поширилися нетрадиційні культури (РУН-віра, кришнаїтство, буддизм) та ін.

Нові ціннісні орієнтації, маргіналізація суспільної поведінки яскраво виявилися в зміні системи культурно-масової роботи - істотному скороченні мережі традиційних клубних закладів, інтенсивному розвитку приватної системи клубів, поширенні нових форм самодіяльності та ін.

У 1990-х роках зменшилася кількість бібліотек, скоротилися їх фінансування та фонди. Ситуація змінюється завдяки Державній програмі розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 рр. та постановам Кабінету Міністрів України "Про соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками", "Національною програмою збереження бібліотечних і архівних фондів", програмі створення загальнодержавної цілісної автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи.

У 90-х роках ХХ ст. державна книговидавнича галузь і система книготоргівлі України не змогли швидко пристосовуватись до нових економічних реалій через відсутність досвіду роботи в умовах ринкової конкуренції та зниження інтересу читачів. Ліквідація в 1992 р. державного об'єднання "Укркнига" активізувала видання і продаж комерційної книгопродукції, дала імпульс створенню багатьох малих недержавних видавництв, приватних книготорговельних фірм, поліграфічних підприємств тощо, зорієнтованих на видання та завезення в Україну російськомовної, переважно розважальної та довідкової, літератури.

Приклад активної культуротворчої діяльності за умов сьогодення надає Український центр духовної культури - науково-методичний і культурно-просвітницький заклад, який об'єднує фахівців з історії, філософії, соціології, права, народознавства, визначних діячів літератури і мистецтва. При центрі діють "Літературна світлиця", "Музична вітальня", літературно-музичний театр "Біля Святої Софії", дискусійний клуб "Інтелект України. Проблеми пошуку оптимальних форм розвитку демократичного суспільства". Центр видав унікальні літературні серії - "Духовні скарби України" (у 50 т.), "Український історичний роман" (у 30 т.), "Українська соціологічна думка" (у 15 т.), "Історія релігії в Україні" (у 10 т.).

Культурологічна діяльність М.Грушевського

Грушевський народився в інтелігентній родині, де саме батько привив любов до укр. мови, традиції, звичаї. Саме він був представником, видатним діячем укр. нац. відродження. Завдяки йому укр. рух перетворився на частину європейського сусп. процесу.

Наукова і публіцистична творчість Михайла Сергійовича поставила твердий фундамент під наукове українознавство і розвиток української національної історіографії.

Волею долі йому довелося жити й творити на зломі двох століть і двох епох в історії українського національного відродження, ділити себе між двома частинами порізнених державними кордонами українських земель.

Початок науково-організаційної діяльності Грушевського, власне, й припадає на час його переїзду до Львова в зв'язку з призначенням у 1894 р. на посаду професора історії у Львівському університеті.

Українофільські погляди М.Грушевського притягували українське студентство. На лекції до молодого професора записалися всі, хто зачисляв себе до українства. М.Грушевський прагнув, щоб курс вітчизняної історії зайняв належне місце й у підготовці майбутніх народних проповідників. Відвідування лекцій М.Грушевського, безперечно, послужило згуртуванню української молоді у Львівському університеті.

Титанічна праця М.Грушевського на ниві національно-культурного відродження Галичини зосереджувалася навколо проблем розбудови національної науки та культури. Вона охоплювала науково-організаторську, видавничу та культурно-просвітницьку діяльність.

Особливе значення для творчого зростання Грушевського як дослідника та вченого мало Наукове товариство ім. Шевченка. Саме тут особливою мірою проявився його блискучий талант наукового організатора, який мав не тільки підрядне значення для його досліджень, але також в цілому глобальне значення для формування національної науки.

За пропозицією Грушевського 18 квітня 1906 р. Було засноване видання, яке отримало назву "Українсько-Руський архів". Став ініціатором створення і першим редактором "Українсько-руської видавничої спілки", що відіграла величезну роль на ниві національного усвідомлення і культурного піднесення в Україні. Грушевський домігся в 1898 р. реформи тижневика "Зоря", на базі якого започатковано видання славного "Літературно-Наукового Вістника".

Михайло Грушевський був твердо переконаний в тому, що наука покликана служити народові та народним інтересам. Ця ідея наскрізна у його творчості та діяльності. Він випередив багатьох дослідників свого часу, здобуваючи щораз більші наукові висоти і водночас підносячи українську науку до небувалого рівня. Свої праці він постійно насичував глибоким соціологічним змістом, спирався на найрізноманітніші джерела, прагнучи досягти максимальної об'єктивності.

Коло його наукових зацікавлень надзвичайно широке. Та насамперед М.Грушевський визначний історик. Величезне значення Грушевського як історика безпосередньо пов'язане з національно-культурним відродженням української нації в першій чверті XX ст.

Без усякого сумніву вершиною наукового доробку вченого протягом львівського періоду, та й навіть усього його життя, була "Історія України-Руси", яку він розпочав у Львові у 1897 р. "Сю роботу я уважав задачею свого життя". 10-томна "Історія України-Руси" М.Грушевського стала культурно-науковою цитаделлю українського національного і наукового відродження. Михайло Сергійович приєднувався до традицій "Київської держави Володимира Великого, що була найбільшою українською державою, яку пам'ятає наша історія" і тому українська демократична держава зовсім правильно за державний герб взяла "старий знак Володимира Великого, ставить його на своїх грошах, як ставився він колись.

Полісемантичність поняття культура

Є дуже багато визначень сутності культури (термін "культура" походить від латинського cultura — обробка, виховання, освіта).

Поняття "культура" складне і багатогранне. Чимало філософів та інших дослідників давніх і новітніх часів цікавились цим питанням. Саме слово "культура" латинського походження і означає "обробіток", "догляд".

Вперше це поняття вжив видатний римський мислитель, оратор і державний діяч Цицерон (106—43рр. до н.е.). У культурі він вбачав, з одного боку, діяльність по перетворенню природи на благо людини, а з іншого, — засіб удосконалення духовних сил людини, її розуму.

Пізніше слово "культура" все частіше починає вживатися як синонім освіченості, вихованості людини, і в цьому розумінні воно увійшло по суті у всі європейські мови. У середні віки поняття "культура" асоціюється з міським укладом життя, а пізніше, в епоху Відродження, з досконалістю людини. Нарешті, у XVII ст. слово "культура" набуває самостійного наукового значення.

Німецький філософ XVII ст. Й.Рейдер відстоював ідею історичного прогресу людства, пов'язуючи його з розвитком культур. Він підкреслював, що творення і засвоєння набутої людством культури є необхідною умовою становлення людини, її "другим народженням".

Український філософ Г. Сковорода вперше поставив питання про культуру як окремий, незалежний від природи, символічний світ, у якому вищі цінності людського буття, все святе і божественне, розкриваються і побутують у символічній формі.

Сьогодні не існує загальноприйнятого визначення культури. У світовій літературі можна знайти більш як 500 визначень поняття "культура". Ось деякі з них:

Культура — все те, що є результатом людської історії.

Культура — як міра людяності людини.

Культура — все те, що людина створила власним розумом, а не отримала від природи.

Культура — це матеріальний і духовний прогрес як індивідів, так і різноманітних соціально-національних спільнот.

Культура — водночас історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражених у матеріальних і духовних цінностях, створених самою людиною.

Традиційно розрізняють два основні напрямки культури — матеріальний і духовний, — відповідно до двох головних сфер людської діяльності — матеріальної і духовної. Матеріальна культура охоплює всю сферу виробничої діяльності людства та її результати: як знаряддя праці, житло, предмети повсякденного побуту, одяг, будівельні споруди, засоби зв'язку, пам'ятники і монументи тощо. Духовна культура стосується області свідомості, пізнання, моралі, виховання, освіти, науки, мистецтва, літератури та інших сторін духовної діяльності людини. Сюди також належать релігія і міфологія, світоглядні, політичні, моральні та інші уявлення людей. Між матеріальною і духовною культурою існує тісна органічна єдність.

Поліфункціональність поняття культура. Освітньо-виховна функція культури

Адаптивна функція полягає у тому, що культура забезпечує пристосування людини до навколишнього середовища. У світі живих організмів адаптація до життєвого середовища відбувається у процесі біологічної еволюції; завдяки мінливості, спадковості і природному добору формуються і генетично передаються з покоління в покоління особливості органів тіла і механізмів поведінки, що забезпечують виживання і розвиток виду в заданих умовах зовнішнього середовища. Адаптація ж людини відбувається інакше. Людина як біологічний вид Homo Sapiens

не має своєї природної екологічної ніші. Вона є, за твердженням одного із засновників культурної антропології А. Гелена, "незавершеною", "біологічно недостатньою твариною". У неї бракує інстинктів, її біологічна організація не пристосована до якоїсь стійкої форми тваринного існування. Тому вона не у змозі вести, подібно до інших тварин, природний спосіб життя і вимушена, щоб вижити, створювати навколо себе штучне культурне середовище.

Інформаційна функція забезпечує процес культурної спадковості і проявляється у закріпленні результатів соціокультурної діяльності, накопиченні, зберіганні і систематизації інформації. Культура, яка являє собою складну знакову систему, виступає єдиним механізмом передачі соціального досвіду як по "вертикалі" - від покоління до покоління, від епохи до епохи, так і по "горизонталі" - як обмін духовними цінностями між народами. Тому не випадково культура вважається соціальною пам'яттю людства. Для реалізації цієї функції культура має представляти собою складну знакову систему, котра постійно ускладнюється по мірі кількісного і якісного накопичення соціального досвіду. Розрив культурної спадковості може призвести до втрати соціальної пам'яті. Інформаційна функція культури реалізується переважно через спілкування людей, тому вона нерозривно пов'язана з комунікативною. У сучасну епоху має місце ситуація інформаційного вибуху, що потребує створення якісно нових способів обробки, збереження і передачі інформації, більш досконалих інформаційних технологій.

Нормативно-регулятивна функція полягає в тому, що культура виступає як розгалужена система норм і вимог, що їх пред'являє суспільство до індивідів в усіх сферах їх життєдіяльності. Це обумовлено необхідністю підтримувати рівновагу і порядок у суспільстві, а також між окремими групами людей в інтересах виживання людського роду, забезпечувати визначеність, зрозумілість, передбачуваність, узгодженість поведінки індивідів. Тому американський соціолог Т. Парсонс вважав цю функцію однією з найважливіших ознак культури. Регулятивна функція культури реалізується за допомогою певних норм, засвоєння яких необхідно кожному для успішної адаптації в суспільстві; причому вона здійснюється на різних рівнях: найвищий рівень - норми моралі, наступний - норми права, далі - звичаї та обряди, нарешті - правила виховання, етикету, норми спілкування тощо; у ролі регуляторів культури поведінки людини виступають не лише норми, але і взірці поведінки.

Аксіологічна функція виражає якісний стан культури. Культуру можна уявити собі як величезну лабораторію, у якій створюється масштабна система цінностей, збираються воедино величні досягнення людства в науці, літературі і мистецтві, філософії і етиці, релігії та політиці від глибокої давнини до наших днів. Культура як система цінностей формує в людині певні ціннісні орієнтири і потреби. Про цінність як фундаментальну категорію культурології йшлося вище. У зв'язку з тим, що цінність являє собою загально визнану норму, сформовану в певній культурі, а також цінності виконують роль регулятора як на рівні суспільства, так і на рівні окремої особистості, аксіологічну функцію слід розглядати в єдності з нормативно-регулятивною функцією.

Можна розглядати в єдності також такі функції культури, як функцію соціалізації і виховну. Під соціалізацією розуміється включення індивіда в суспільне життя, засвоєння ним соціального досвіду, норм, знань, цінностей, зразків поведінки, що відповідають даному суспільству. Культура і виступає найважливішим чинником соціалізації, що визначає її зміст, засоби і способи. Процес соціалізації дозволяє індивіду діяти як повноправний учасник суспільного життя. Слід зазначити і активну роль самої людини у формуванні самої себе, свого унікального духовного світу. Тому кожного конкретного індивіда правомірно розглядати як продукт власної культурної творчості. Давньогрецький філософ Сократ зазначав, що не кожна людина може стати великим митцем, але кожен може стати автором одного видатного творіння - свого власного життя.

Інтегративна функція полягає в об'єднанні людей - у соціальні групи, народи, держави. Будь-яка соціальна спільнота, у якій складається своя культура, скріплюється цією культурою. Збереження культурного спадку, історичної пам'яті створює зв'язок між поколіннями, на якому будується історична єдність нації і самосвідомості народу як існуючої протягом століть спільноти людей. У своїх дослідженнях відомий французький мислитель Е. Дюркгейм вважав, що саме засвоєння культури створює у людей тієї чи іншої групи почуття спільності, приналежності до однієї нації, релігії. Таким чином, культура згуртовує людей, інтегрує їх, забезпечує цілісність суспільства. Слід зазначити, що інтегративна функція культури носить складний та суперечливий характер і тому культура може виконувати і дезінтегративну функцію: культурні відмінності утруднюють спілкування людей, виступають як бар'єри, що відокремлюють групи і спільноти. Люди, що належать до одного і того ж культурного кола, сприймаються як "ми", а представники інших культурних кіл - як "вони".

Масова культура

Феноменом другої половини ХХ ст. стало формування і поширення масової культури. У прямому розумінні - це культура, що знаходить попит в основній масі населення безвідносно приналежності до тієї чи іншої нації, держави. Незважаючи на регіональні або національні особливості, масова культура є космополітичною.

Своїм виникненням та бурхливим розвитком масова культура завдячує сучасній цивілізації. З переходом людства після Другої світової війни від індустріальної до постіндустріальної ери значно поширився розвиток і вплив засобів масової комунікації, інформаційних технологій, суттєво підвищився рівень освіченості населення багатьох країн. Тим самим створювались нові можливості поширення культури в суспільстві, донесення її надбань до кожного індивіда.

Масова культура зайняла місце між культурою елітарною (верхівка суспільства, найосвіченіші верстви) та народною, укоріненою переважно серед сільського населення. Вона приваблює, насамперед маргінальні (від лат. *margo* - край; від фр. *marginal* - побічний, на полях, несуттєвий, другорядний, незначущий) верстви людей, вилучених цивілізацією з їх традиційного оточення, культурного ґрунту. Це жителі села, що опинились у місті, емігранти, ті, хто змушені змінити спосіб життя через втрату роботи, кваліфікації та знаходиться в пошуку нових світоглядних та духовних орієнтирів.

Найхарактернішою рисою масової культури є її комерційний характер. У ринковому суспільстві ця культура, розрахована на основну масу населення, обов'язково виступає в ролі продукту, споживання якого має приносити прибуток. Для вивчення попиту на цей продукт сучасна західна цивілізація вже давно використовує могутній потенціал наук про людину - соціологію, психологію, менеджмент, політологію. Одночасно не лише вивчаються, а й формуються культурні потреби і бажання мас. Існує досить розгалужена система індустрії масової культури, що включає в себе такі підрозділи:

- засоби масової інформації - ЗМІ (практично всі приватні канали радіо та телебачення, газети та журнали існують за рахунок реклами споживчих товарів та послуг);
- система організації та стимулювання масового попиту на продукцію (реклама на вулицях, транспорті, індустрія моди);
- індустрія здоров'я (формування іміджу здорового способу життя);
- індустрія дозвілля (туризм, книговидання, популярна музика та ін.);

- міжнародна комп'ютерна мережа Internet;

- масова соціальна міфологія (цікаво спостерігати за розвитком цього жанру останнім часом в Україні: виходять численні матеріали про життя кумирів, поширюються міфи, псевдонаукові вчення, де складні або недостатньо досліджені проблеми зводяться до простих пояснень, типу: вплив прибульців з космосу, зірок, знаків зодіаку, передбачення Нострадамуса).

Важко та й не потрібно перераховувати всі напрями індустрії масової культури, бо її продуктів безліч. Який же він, продукт сучасної масової культури?

По-перше, він подається як якісний. Якщо це роман або художній фільм, тут важливий цікавий сюжет, інтрига, красиві герої, бурхливі почуття. Обов'язково при цьому треба дотримуватися чіткості жанру в розрахунку на певну категорію споживачів: для жінок "бальзаківського" віку - мелодрама, для чоловіків - бойовик, для домогосподарок - "мильна опера" (вихід на екрани Заходу перших телевізійних серіалів у 60-х роках супроводила реклама мила та пральних порошків). Хочеш розважитись - комедія, хочеш скинути напруження і стрес трудового дня - трилер (від англійського thrill - тремтіти), для інтелектуалів - детектив та кросворд.

По-друге, твір масової культури повинен бути зрозумілим. Надмірна філософія та модерністські прийоми не сприймаються масою, тому в попиті переважно є традиційний реалізм. Так, у живопису серед масового загалу розповсюджуються хрестоматійні твори реалістів XIX ст. та їх послідовників. Масова культура унікальна тим, що вона добре навчилася маніпулювати людськими інстинктами, доцивілізаційними реакціями та імпульсами, серед яких - ерос, страх, агресивність. Усе це є, безумовно, і у великих класиків, але не в такій примітивній формі, як це тиражується в сотнях сучасних романів та серіалів.

Характерною рисою масовості іноді стає вульгарність - банальні істини, примітивні почуття та ідеї, красиво упаковані і розраховані на невибагливий смак. Квінтесенцією масової культури, її найодіознішим, пародійним виразом є так званий кітч (від нім. kitsch - несмак, дешева продукція, розрахована на зовнішній ефект). У 60 - 80-і роки цим терміном позначали популярну художню продукцію, що відповідала міщанським смакам, була символом бездуховності. Це матрьошки, керамічні фігурки котів або слоників, картини з русалками. Сьогодні кітч став вишуканішим, стилізованішим і водночас агресивнішим (найхарактерніший приклад - сучасна телевізійна реклама), він навіть претендує на один із стилів постмодерністського мистецтва.

У тоталітарному суспільстві, незважаючи на його колективістський характер, справжньої масової культури не існує. Декларована як масова, культура такого суспільства по суті є елітарною, оскільки її створює художня еліта на замовлення політичної верхівки. У такій художній культурі мало уваги приділяється особистим почуттям та індивідуальним інтересам, здебільшого йдеться про колектив та державу. Більшість творів соціалістичного реалізму, що виходили в СРСР масовими тиражами, не користувалися справжнім попитом, проте великий ажіотаж викликала поява окремої продукції західної масової культури (фільм "Тарзан" у кінці 40-х років, мультфільми Уолта Діснея, детективи Агати Крісті).

Батьківщиною сучасної масової культури є США. Тут виникли шоу-бізнес, бестселер, Голлівуд, Діснейленд та численні інші феномени маскультури, що заповнили увесь світ. У свідомості багатьох європейців Америка - країна суцільного маскульту, бездуховності і прагматизму. Певна рация в цьому є, але це не зовсім так. Історичні та культурні умови розвитку Сполучених Штатів дійсно сприяли розвитку насамперед масової культури, адже суспільство складалося тут як безнаціональне з численних емігрантів-маргіналів. У США не було традицій народної культури, не склався повноцінний фольклор. Американські діти дійсно краще знають Мікі-Мауса, ніж казки

Г.-Х. Андерсена та братів Грімм, однак той же У. Дісней своїми геніальними фільмами зробив Білосніжку і Снігову Королеву улюбленицями всього світу.

Європейські інтелектуали вже не перший рік б'ють тривогу з приводу експансії американської масової культури. Однак йдеться швидше не про культуру взагалі, а про рівень творів. У масовій культурі є чимало значущих, навіть видатних творів, які необхідно пропагувати. Добре це чи погано, але на межі XX і XXI ст. її кращі зразки дієвіше впливають на рівень культури суспільства, ніж твори геніїв.

Яким є співвідношення між масовою і елітарною, або фундаментальною культурою? В. П. Руднев, автор "Словника культури XX століття", підкреслює, що обидві культури - як дві півкулі головного мозку, кожна з яких здійснює принцип доповнення. Масова культура як первинна відтворює образ реальності, фундаментальна ж виступає як вторинна, моделююча система. У цьому відношенні масова культура XX ст. була повною протилежністю елітарної культури в одному та її копією в іншому. Так, знявши касовий фільм "Парк юрського періоду", знаменитий голлівудський режисер С. Спілберг, заощадив кошти на фундаментальну картину "Список Шиндлера", що розповідає про трагедію холокосту. Успіх "Сибірського цирюльника" М. Михалкова дає можливість відродити неприбуткове російське документальне кіно.

У багатьох країнах з добре розвинутою ринковою економікою, незважаючи на панування масової культури, цілком успішно розвивається культура елітарна та народна. Отже, масова культура, як і цивілізація, може нести потенційну небезпеку бездуховності, але під контролем суспільства та його еліти вона повинна трансформуватись у прообраз нової буденної культури людства XXI ст.

5.

Навести приклад: однієї з найдавніших сакральних пам'яток Європи на території України

Кам'яна Могила — світова пам'ятка давньої культури в Україні поблизу Мелітополя смт. Мирне у Запорізькій області над річкою Молочною, Національний історико-археологічний заповідник. Пагорб, що тисячоліттями служив людям вівтарем для відправлення релігійних обрядів, містить декілька тисяч унікальних стародавніх наскельних зображень — петрогліфів.

Навести приклад: найдавніших форми мистецтва на території України

Культура стародавнього населення України

(палеоліт, мезоліт, неоліт)

Первіснообщинний лад у межах території нинішньої України співвідноситься з такими археологічними періодами, як палеоліт — стародавній кам'яний вік (1 млн — 11 тис. рр. до н.е.), мезоліт — середній кам'яний вік (10 тис. — 7 тис. рр. до н.е.), неоліт — новий кам'яний вік (6 тис. — 4 тис. рр. до н.е.), енеоліт — мідно-кам'яний вік (3300-2800 рр. до н.е.), бронзовий вік (2800-1200рр. до н.е.).

Найдавніша людина сучасного типу з'явилась на території України в палеоліті — в ашельський час (1 млн — 150 тис.рр. до н.е.). Це засвідчують розкопки багаточисельного поселення цієї епохи біля с. Королево на Закарпатті. Крім Королева, залишки палеолітичних поселень відомі ще у 20 пунктах Закарпаття, уздовж течії Тиси та її притоків. Стоянки людини ашельської доби відомі також у Донбасі (в районі м.Амвросієвки), на Дністрі в с.Лука-Врублівецька, на Житомирщині. Археологи виявили тут ручні рубила та велику кількість крем'яних відщепів, уживаних як знаряддя праці.

У Східній Європі в той час панував теплий, дещо вологий клімат. Люди були озброєні найпростішими знаряддями праці — загостреними палицями, киями, рогатинами, дрючками й масивними крем'яними ручними рубилами. Люди також почали освоювати печери як сховища та житла, при потребі будуючи в них додаткові споруди — примітивні заслони й огорожі вітру і навіть намети зі шкур, що поліпшували умови печерного побуту. Основними заняттями людини були збиральництво і полювання. Соціальною формою існування за раннього палеоліту виступало людське стадо, оскільки лише колективне буття давало можливість вижити у складних кліматичних і природних умовах

Наступний етап історичного розвитку репрезентує середній палеоліт так звана мустьєрська епоха, яка датується періодом з 150 до 35 тис. рр. до н.е. В епоху середнього палеоліту на території України з'явився новий тип людини — неандерталець. В цей час людина інтенсивно заселяє Східну Європу і досягає басейну Десни. На території сучасної України відомо понад 80 мустьєрських пам'яток у Донбасі, Криму, Подністров'ї, Подніпров'ї, на Десні, в Західному та Східному Прикарпатті.

Загалом в Україні знайдено кістки десятих неандертальців, що жили 100-50 тис. років тому. Найважливішим досягненням людини середнього палеоліту є використання вогню, що значно зменшило її залежність від природи. Пам'ятки середнього палеоліту вчені виявили у с. Молдово Чернівецької області, у Криму, у басейні річок Дністра і Десни.

Середньопалеолітичні неандертальські угруповання були невеликими і склалися звичайно з двох-чотирьох родин, з яких приблизно третина їх членів могла брати участь у полюванні.

Соціальна організація палеонтопів ґрунтувалася, таким чином, на кровно споріднених відносинах всередині общини. Мустьєрські общини розташовувалися одне біля одного, і тому між ними повинні були скластися постійні зв'язки, які ґрунтувалися на родинно-шлюбних відносинах. Для мустьєрської общини був характерним поділ праці.

Середньопалеолітичні знахідки є важливим історичним джерелом не тільки внаслідок своєї чисельності. Вони дуже різноманітні за типами: це і відкриті поселення, і печерні сховища, і короткочасні стійбища, і місця видобування кременю, і майстерні, де він видобувався. На основі знахідок із цих стоянок археологи дослідили найдавніше житло з кісток мамонта і дійшли висновку про виникнення родового ладу.

Заключний етап епохи палеоліту - пізній палеоліт датується періодом від 35 до 10 тис. рр. до н.е. Він характерний різким похолоданням, пов'язаним з останнім великим зледенінням (Валдайським). Змінилися рослинність, тваринний світ. Холодні степи України населяли мамонти, шерстисті носороги, північні олені, пелікани. Порівняно з попередніми епохами населення пізнього палеоліту значно зросло. В Україні відомо близько 500 поселень цієї доби. Тодішні людські колективи трималися берегів річок. Дослідники вирізняють окремі локальні етнокультурні зони, близькі за рівнем розвитку і соціальною структурою. На цей час припадає завершення фізичного і розумового формування людини сучасного типу (*Homo sapiens*), яку за місцем першої знахідки її кісток у печері Кроманьйон (Франція) називають кроманьйонцем.

Зазнало великих змін і ускладнилося духовне життя кроманьйонців. У пізньопалеолітичних поселеннях, розкопаних в Україні, знайдено стилізовані жіночі статуетки, фігурки птахів. На стоянках у селах Межиріч на Канівщині та Мізин на Чернігівщині виявлені зображення на кістках мамонта, виконані червоною фарбою. Деякі з цих розмальованих кісток інтерпретували як музичні ударні інструменти. На стоянці Молодово V знайдено музичний інструмент на зразок флейти. Вдосконалення житла і виникнення шитого з шкір одягу значно розширили ареал розселення первісної людини. Свідченням цього є стоянки пізнього палеоліту практично на всій території України.

У період пізнього палеоліту постають релігія (ритуальні дієства) і палеолітичне мистецтво (магічні малюнки, різьблення по кістці). Язичницька релігія виникає у вигляді чотирьох основних форм:

анімізму - віри в душу, якою володіє кожен живий і неживий предмет;

тотемізму - віри у походження людини від єдиного прачура - тварини або птаха;

магії - чаклування перед полюванням;

фетишизму - віри у надприродні властивості речей.

В епоху мезоліту (10 тис. — 7 тис. рр. до н.е.) відбулися істотні зміни в природному середовищі. Останній льодовик у Європі зник приблизно 11 тис. років тому. Клімат пом'якшав, а ландшафтно-географічні зони набули сучасного вигляду. Сформувалися русла річок. У межах України виявлено сотні мезолітичних поселень і стійбищ. З мезолітичних стоянок слід відзначити Журавську на Чернігівщині, Фат'ма-Коба і Мурзак -Коба у Криму, Гребеники в Одеській області. В цю епоху, згідно пам'ятників матеріальної культури, вже можна виділити окремі етнокультурні області. Населення було відносно осілим. Поряд з великими відкрито чимало малих стоянок, що виникли внаслідок розпаду общин на невеликі мисливські колективи.

У мезоліті відбулися кардинальні зміни в сфері виробництва знарядь праці. Були винайдені лук і стріла. Це в свою чергу спричинилося до важливих зрушень в організації мисливського

господарства. На цей час припадає початок приручення диких тварин, насамперед собаки, потім — свині. Нестача м'ясної їжі стимулювала розвиток рибальства, а також збиральництва, яке поклало початок рослинництву. Як засвідчують наявні археологічні дані, в мезоліті відбулася друга велика криза мисливського господарства і виникли перші форми відтворювального.

Зміни у господарській діяльності мезолітичної людини зумовили відповідну перебудову і соціального життя. Індивідуалізація виробництва і споживання піднесла роль парної сім'ї, хоча вона ще й не стала економічним осередком суспільства. Таким осередком залишалася община, яку називають кланом, або ранньородовою общиною. В кінці мезоліту відбувається поступовий перехід від збиральництва і полювання до землеробства і скотарства, які остаточно розвинулися в епоху неоліту

Завершальною стадією кам'яного віку стала епоха неоліту, котра тривала з VI до III тис. до н.е. й характеризувалася великими змінами в економіці. Поряд з традиційними її формами — мисливством, рибальством і збиральництвом — зароджуються й поширюються нові — скотарство і землеробство. Перехід до свідомого виробництва продуктів харчування — якісно новий етап в історії людства. Сучасні вчені називають цей етап "неолітичною революцією". Спричинений новими знаряддями праці, прогрес економіки неолітичного суспільства, в свою чергу, стимулював удосконалення цих знарядь і розширення їх асортименту. З'явилися нові типи кам'яних сокир, ножів, тесел. Виникли й невідомі раніше способи обробки каменю — шліфування, розпилювання, свердління. Велика подія неолітичного часу — початок виготовлення керамічного посуду. Наприкінці неолітичної епохи визначилася певна територіально-господарська спеціалізація. На думку фахівців, Балкано-Дунайський басейн, Кавказ, Передня Азія — це ті регіони, звідки древнє населення України могло запозичити окультурені види зернових, одомашнену велику й дрібну рогату худобу.

Саме цей період вважають розквітом первісного ладу тому ще вже постало продуктивне господарство. Винайдені шліфування і свердління каменю, з'являються штучні матеріали - обпалена глина, а потім - тканина. Сусідська община змінює родову організацію людей. Натомість матріархату постає патріархат. На сьогодні в Україні в долинах Дніпра, Сіверського Дінця, Південного Бугу, Дністра, Десни, Прип'яті, Ворскли, та інших рік і річок виявлено близько 500 неолітичних поселень. Господарський і культурний розвиток племен того часу відбувався нерівномірно. В межах України виділяються дві культурно-господарські зони: південно-західна (землеробсько-скотарська) і північно-східна (мисливсько-риболовецька). В кожній зоні існувало кілька археологічних культур: буго-дністровська, лінійно-стрічкової кераміки, дунайська, тиська (перша зона); сурсько-дніпровська, ямково-гребінцевої кераміки, дніпро-донецька (друга зона).

Україна здавна формувалась як землеробський регіон. На її теренах в I середині VI - V тис. до н.е. зародилася буго-дністровська археологічна культура, яку можна вважати найдавнішою землеробською культурою басейнів Південного Бугу і Середнього Дністра. Ця культура стала одним з компонентів формування трипільської культури.

Навести приклад палеолітичних пам'яток на території сучасної України

Мізинська стоянка — одна з найвизначніших археологічних пам'яток пізнього палеоліту в історії не лише України та Європи, а й світу. Її дослідження дозволило відкрити нову для науки історичну культуру (названу згодом за місцем першого відкриття) кроманьйонців європеоїдного типу, які майже двадцять тисячоліть тому населяли наші землі. Археологи класифікують мізинську культуру як ранню мадленьську культуру.

Стоянка розташована на Сіверщині, поблизу села Мізин, Коропського району, Чернігівської області. Датується віком близько 18 000 років до н.е. Однією з найхарактерніших особливостей діяльності носіїв культури стали неймовірно талановиті вироби з кісток мамута та перші відомі у світі орнаменти та символи, нанесені на вироби: перший у світі ансамбль музичних інструментів, браслети з кісток мамута, на яких, як вважають дослідники, вирізані перший зафіксований календар та ще низка неймовірних знахідок.

Навести приклади ранніх форм релігії та території України

До ранніх форм релігії належать: магія і фетишизм, тотемізм і анімізм, землеробський культ і шаманізм, які виникли в період формування і розвитку родового ладу (від 100 до 40 000 років тому). Цей родоплемінний лад пройшов три основні фази: ранній та пізній (розвинутий) матриархат і патріархат. Кожній фазі відповідала своя форма релігійних уявлень: ранньому матриархату - тотемізм, пізньому - землеробський культ, патріархату - шаманізм. Але всі ці форми вірувань супроводжувалися фетишизмом і магією, анімізмом і аніматизмом.

Встановлено, що у первісних людей дуже поширеним вшанування різних предметів, які відводили небезпеку і приносили удачу. Ця форма релігійних вірувань отримала назву фетишизм (від португ. *feitico* - амулет, магічна річ, або лат. *factitius* - магічно майстерний) - це віра в існування надприродних властивостей матеріальних об'єктів. Предмети поклоніння вперше були знайдені португальськими моряками в Західній Африці у XV ст., а потім численні аналоги фетишизму виявлені в релігіях майже всіх народів. Вперше феномен фетишизації описав французький дослідник Шарль де Брюс (1709-1777) у роботі "Культ богівфетишів". Він вважав, що фетиші - це предмети неживої природи, які привертали увагу людини якимись особливими рисами. Об'єктом поклоніння, або фетишем, міг стати будь-який предмет, що вразив уяву людини: каміння дивної форми, шматок дерева, зуб тварини тощо. Цьому предмету приписували не властиві йому функції (здатність лікувати, охороняти від ворогів, допомагати на полюванні). Так, у давніх германців наймогутнішим фетишем вважалася ялина. Взимку вони приходили до однієї з найвищих у лісі ялин, просили у неї допомоги і заступництва, співали і танцювали навколо неї, вішали на неї подарунки. А члени племені дакота в Північній Америці, коли знаходили камінець, схожий на людське обличчя, пестили його, розфарбовували і називали дідусем, приносили йому подарунки і просили захисту від небезпеки. Звичай поклоніння камінню існував у багатьох племен Північної Азії. Не обійшов він і країни Європи. Але декілька століть тому в Англії та Франції існувала заборона поклонятися камінню, що свідчить про тривале збереження фетишистських вірувань навіть за часів панування в Європі християнської релігії.

Іншою ранньою формою релігійних поглядів можна вважати тотемізм (мовою індіанців-оджибе (журавля) *ot-totem* - його рід) - віра у надприродну спорідненість людських колективів (рід, плем'я) з певними видами тварин та рослин (рідше - явищами природи та неживими предметами). Термін тотемізм з'являється у науковій мові на початку XVIII ст. й закріплюється на межі XIX-XX ст. в працях видатного англійського етнографа Джеймса Фрейзера (1854-1941). Першою фундаментальною роботою з тотемізму стала його книга "Тотемізм і екзогамія", в якій він висунув гіпотезу про виникнення тотемізму з давніх уявлень про природу дітонародження: жінка вагітніє, коли в її утробу проникає дух рослини або тварини. Оскільки в такому випадку дитина є причетною до життя тварини або рослини, ця тварина або рослина наділяється особливим значенням.

Спочатку тотемом вважалася тільки справжня тварина, рослина, птах або комаха. Потім стало вистачати його більш-менш реалістичного зображення, кінець-кінцем люди стали задовольнятися будь-яким символом, словом або звуком, яким вони позначали власний тотем. Кожна людина перед сном і під час пробудження промовляла ім'я свого тотема, оскільки гадала, що завдяки його

надприродній підтримці з нею нічого поганого не станеться, навпаки, і на полюванні, і в інших справах їй пощастить.

Виникнення тотемізму тісно пов'язане з господарською діяльністю первісної людини - збиральництвом та полюванням. Рослини і тварини, які дали людині можливість існувати, ставали об'єктами поклоніння. На перших етапах розвитку тотемізму таке поклоніння не виключало, а саме давало можливість використання тотемних тварин та рослин у їжу. Тому іноді, щоб виразити ставлення до тотему, первісні люди використовували слова "це наше м'ясо". Пізніше в тотемізм були привнесені елементи соціальних, у першу чергу кровних відносин. Члени родової групи (кровні родичі) стали вірити в те, що родоначальником і заступником їхньої групи є певна тотемна тварина або рослина і що їхні давні предки, які поєднували в собі ознаки людей і тотема, володіли неймовірними здібностями. Це призвело, з одного боку, до посилення культу предків, з іншого - до зміни ставлення до самого тотему, в тому числі до появи заборони на використання його в їжі, за винятком випадків, коли його поїдання мало ритуальний характер і нагадувало про давні норми та правила.

Так у тотемному культі виникає табу - система заборон на використання в їжі тотемної тварини або завдання їй будь-якої шкоди. Класичною країною, де система табу отримала свій найбільший розвиток, є Полінезія. На думку Дж. Фрейзера, слово "табу" з мови полінезійців перекладається як "помічений" або "особливо виділений". Табу були важливим механізмом регулювання соціальних відносин. Так, статеві-вікові табу поділили первісний колектив на шлюбні класи, тим самим виключивши статеві зв'язки між близькими родичами. Харчові табу суворо регулювали характер їжі, яку давали вождю, воїнам, старим, жінкам, дітям. Інші табу покликані були гарантувати недоторканість будинку або вогнища, регулювання правил поховання, заборону спілкування незнайомця з жінкою після її одруження тощо.

Ці табу були дуже суворими. Дослідники наводять такі приклади порушення заборон. Якось один із племінних вождів Нової Зеландії залишив недоїдки від свого обіду, які з'їв один із рядових членів племені. Коли останній здогадався, що використав у їжу харчі вождя (це було заборонено), він упав на землю, став корчитися у конвульсіях і помер. Ці приклади не одиничні. Сам факт усвідомлення порушення табу, що розумілося як щось священне, паралізувало волю порушника, а також і здатність його організму до життєдіяльності.

Тотемні табу надовго пережили сам тотемізм і залишилися у більш розвинутих релігіях у формі відповідних заборон на вживання "нечистих (брудних)" видів їжі. Так, наприклад, у євреїв та мусульман свинина вважається брудним м'ясом і тому не годиться в їжу. Зрозумілого пояснення цьому ніхто не може дати, а те, що це брудна тварина, виглядає непереконливо, адже свиня - дуже перебірлива в їжі.

Поряд з тотемізмом і табу визначне місце в життєдіяльності первісної людини посідала магія (від грецьк. *mageia* - чаклунство, ворожба) - віра в існування надприродних способів впливу на природу або людину, тобто навколишній світ. Між магією та релігією не існує поділу, неможливо протиставляти релігію магії, тому що кожний культ включає магичну практику - молитви, починаючи з первісних і до сучасних релігій. Людина - продукт матерії, і тому він повністю у її владі.

Магія поділяється на шість видів: виробничу, лікувальну, любовну, шкідливу (деструктивну), метеорологічну (магія погоди) та військову. Ця видова класифікація далеко не повна, оскільки в кожному її виді можна виділити багато підвидів. Так, виробнича магія, у свою чергу, мала багато різновидів: мисливська, рибальська, будівельна, землеробська, гончарна, навчальна, спортивна, ковальська тощо.

Іноді також говорять про "чорну", шкідливу, та "білу", позитивну магію.

Шкідлива магія переслідувала мету завдати шкоди надприродними засобами окремій особі або особам. Серед народів Південної півкулі домінували такі прийоми: націлення на ворога загостреною паличкою або кісткою, Північної - "порча" через їжу, напої, одяг тощо. Важливим засобом шкідливої магії є сміття, якщо його таємно закинути на чуже подвір'я.

Одним із різновидів шкідливої магії є віра в "погане око", яким наділялися і окремі тварини (змія, лев, кішка тощо) та люди (косооки, із впалими темними очима, з насупленими бровами або такими, що зрослися). Є повір'я, що від поганого ока хворіють люди і тварини, корови та кози не дояються, зброя мисливця втрачає свої бойові властивості тощо.

Військова магія близька до шкідливої своїми цілями і завданнями. Різниця полягає лише у тому, що шкідлива - таємна і однобічна, а військова - публічна необхідність подолати активний опір жертви.

Любовна магія мала подвійну спрямованість: викликати потяг або навпаки, знищити його ("приворожити" чи "відворожити"),

"присушити" чи "відсушити"). Любовну магію слід вважати чи не найдавнішим видом чародійства. Її поява пов'язана з тим, що саме в цій сфері було дуже багато незрозумілого для людини.

Лікувальна магія відрізнялася від інших видів магії виключним різноманіттям обрядів. Зрозуміло, що це - народна медицина. Межу між медициною та магією провести дуже складно: натирання хворого бджолиним воском практикувалося для відлякування духів лісу, хоча й було хорошим зігріваючим засобом.

Виробнича магія - її виникнення зводиться до раціональної господарської діяльності людей, які використовують маскування, переодягання, підманювання тварин, наслідуючи їхні голоси. Давніші форми виробничої магії зафіксовані у наскельних малюнках.

Метеорологічна магія - це єдиний вид магії, який не залежить від людської волі та дій.

Зазвичай магичними прийомами займалися спеціально підготовлені люди - чарівники та шамани, які щиро вірили у свою здатність спілкуватися з духами, передавати їм прохання одноплемінників, впливати на духів або чудодійні сили. Але головне полягало не в тому, що вони самі вірили у свої незвичайні здібності, а в тому, що їм вірив колектив і звертався до них по допомогу в критичні моменти. Тобто чарівники та шамани користувалися особливими почестями і повагою одноплемінників. Отже, чаклунська практика не протилежна релігії, а навпаки, зливається з нею.

Віра в магію збереглася і до наших днів як елемент сучасних релігій (віра в надприродну силу обрядів: молитва, жертвоприношення, очищення, піст) та в самостійній формі (гадання на картах).

У ранньородовому суспільстві поширеними були й анімістичні уявлення. Анімізм (від лат. *anima* - душа) - віра в духів та душі як двійника тіла, носія життя людини, а також тварин і рослин. Детальніший аналіз анімістичних вірувань був описаний англійським антропологом, етнологом та релігієзнавцем Едуардом Тейлором (1832-1917) у роботі "Первісна культура". Він був упевнений, що відправною точкою для анімізму послужили роздуми первісної людини над такими питаннями: у чому полягає різниця між живим та мертвим тілом, причина сну, екстазу, хвороби, смерті, а також переживання трансу і галюцинацій. Але не в змозі правильно пояснити ці складні явища, вона формує поняття про душу, що знаходиться в тілі і залишає його час від часу. Далі формуються більш складні уявлення: про існування душі після смерті тіла, загробний світ тощо.

Потім уявлення про людську душу стали переноситися на навколишній світ. Спочатку люди гадали, що душі можуть мати вигляд птахів, іноді - тварин і рослин. Як видно, тут тісно переплітаються анімістичні і тотемістичні вірування, хоча тотемні образи були необхідні людям не самі по собі, а як вмістилища для духів.

Пізніше виникла віра у переселення душ, з якою можна зустрітися у багатьох релігіях, особливо індуїзмі. Ще пізніше люди стали одухотворювати й неживі явища - каміння, гори, ріки й озера, сонце та зірки. Це було необхідно, по-перше, для того, щоб пояснити причину всіх природних явищ цілком задовільним способом, по-друге - приписати духам все добре та погане, що траплялося протягом всього життя. Безпосередньою ж причиною появи таких анімістичних поглядів може бути і своєрідне тлумачення первісними людьми цілої низки акустичних та оптичних явищ: еха, шумів, тіней тощо. Вони уявлялися їм свідченням не тільки існування людської душі, а й подібних нетілесних двійників майже усього, що існує в світі. Це вже стадія пізнього анімізму, або демонізму, що веде до появи віри в Бога, ангелів, сатану, русалок, гномів, фей, німф, водяних, безсмертні душі тощо. Самостійно анімізм живе у вірі в привиди, спиритизм (можливість спілкування з душами померлих за допомогою різних пристосувань).

Навести приклади скульптурних монументів, які увіковічують всесвітню славу Тараса Шевченка

Пам'ятник Тарасу Шевченку на Андріївському узвозі

Пам'ятник на подвір'ї будинку-музею Тараса Шевченка

Пам'ятник Т. Г. Шевченку в Євпаторії

Навести приклади зміни господарської діяльності давніх людей на території України, зміни знарядь праці та соціальної організації давніх людей на території України

Первинною суспільно-економічною формацією в історії людства була первіснообщинна. Суть її полягає в колективному виробництві та споживанні, а також у колективній власності на природні ресурси й знаряддя праці. Первісну епоху можна умовно поділити на декілька основних історичних періодів. З точки зору матеріальних умов виробництва розрізняють: палеоліт (стародавній кам'яний вік), бронзовий вік і ранню залізну культуру. Ці періоди розрізняються між собою не тільки за знаряддями праці, які використовувала людина, а й за формами суспільної організації, видами господарської діяльності.

Так, первісні люди епохи палеоліту (400 - 40 тисяч років до нашої ери) використовували найпримітивніші кам'яні, дерев'яні, кістяні інструменти, займались збиральництвом, мисливством, вели кочовий спосіб життя. Вони об'єднувались для полювання, для захисту від ворогів, тварин, стихій. Ці об'єднання, що мають назву **первісне стадо, були непостійними, нестійкими, випадковими.**

Найдавніша людина сучасного типу з'явилась на території України в палеоліті. Аналіз місцезнаходження найдавніших людей на території України дає змогу твердити, що найвірогіднішими напрямками їх початкового розселення були західний (з боку Західної Європи) та південно-східний (з боку Кавказу).

Це підтверджується розкопками багаточисельного поселення епохи палеоліту біля с. Королево на Закарпатті. Крім Королева, залишки палеолітичних поселень відомі ще у **20 пунктах Закарпаття.**

За розкопками минулих років стоянки первісної людини відомі також у Донбасі (в районі м. Амвросіївка), на Дністрі в с. Лука-Врублевецька, на Житомирщині. Археологами виявлені тут ручні рубила та велика кількість крем'яних відщепів, **уживаних як знаряддя праці.**

В період пізнього палеоліту значно зростає кількість населення. На Україні відомо близько 500 поселень цієї доби. Палеодемографічні розрахунки С.М. Бабікова дають приблизну цифру 20 тис. чоловік населення. Тодішні людські колективи трималися берегів річок. Дослідники вирізняють окремі локальні етнокультурні зони, близькі за рівнем розвитку і соціальною структурою. На цей час припадає завершення фізичного і розумового формування людини **сучасного типу (HOMO SAPIENS).**

Характерною особливістю епохи пізнього палеоліту була відносна осілість населення. Спостерігаються якісні зміни в знаряддях праці: вони вдосконалюються за формою й урізно-манітнюються за призначенням. Це — скребки, скребла, різці, які вживались при обробці та розкроюванні шкір, проколки, **свердла, кремінні мікропластинки.**

Зазнало великих змін і ускладнилося духовне життя. У пізньопалеолітичних поселеннях, розкопаних на Україні, знайдено стилізовані жіночі статуетки, фігурки птахів. На стоянках у села Межиріч на Канівщині та на Чернігівщині виявлені зображення на кістках мамонта, виконані червоною фарбою. Деякі з цих розмальованих кісток С.М. Бабіков інтерпретував як музичні ударні інструменти. На стоянці Молодове **В знайдено музичний інструмент типу флейти.**

Наприкінці пізнього палеоліту, як вважають дослідники, відбулася криза полювання на великих тварин, зумовлена різними антропогенними й природними чинниками. Подолати її вдалося, запровадивши та розвинувши мікролітизацію знарядь праці, а також змінивши **форми мисливського господарства.**

В епоху мезоліту (40-14 тисяч років до нашої ери) сталися істотні зміни в природному середовищі. Останній льодовик у Європі зник приблизно 11 тисяч років тому. Клімат пом'якшав, а ландшафтно-географічні зони набули сучасних характеристик. Сформувалися русла річок. Близьким до нинішнього став тваринний світ, найтипівішими представниками якого **були бикотур, косуля, олень.**

У межах України виявлено сотні мезолітичних поселень і стійбищ — біля сіл Білолісся, Гиржеве, **Мирне на Одещині,**

Осокорівка в Надпоріжжі, в Криму. Населення було відносно осілим. Поряд з великими відкрито чимало малих стоянок, які виникли внаслідок розпаду общини на **невеликі мисливські колективи.**

У мезоліті відбулися кардинальні зміни в сфері виробництва знарядь праці. Були винайдені лук і стріла, що в свою чергу спричинило важливі зрушення в організації мисливського господарства. На цей час припадає початок приручення деяких тварин, насамперед собаки, потім - свині. Нестача м'ясної їжі стимулювала розвиток рибальства, а також збиральництва, яке **поклато початок рослинництву.**

Як свідчать наявні археологічні дані, в мезоліті сталася друга велика криза мисливського господарства і виникли перші **форми відтворюючого господарства.**

Завершальною стадією кам'яного віку стала епоха неоліту, котра тривала з VI по III тис. до нашої ери й характеризувалася великими змінами в економіці. Поряд з традиційними її формами — мисливством, рибальством і збиральництвом — зароджуються й поширюються нові — скотарство і землеробство. Відтворююче господарство заклало підвалини подальшого

по-ступального розвитку стародавнього населення України, чи-сельність якого в неоліті значно зросла. Перехід до свідомого виробництва продуктів харчування - **якісно новий етап в історії людства.**

Спричинений новими знаряддями праці прогрес економіки неолітичного суспільства, в свою чергу, стимулював удоскона-лення цих знарядь і розширення їхнього асортименту. З'яви-лися нові типи кам'яних сокир, ножів, тесел. Виникли й не-відомі раніше способи обробки каменю — шліфування, розпи-лювання, свердління. Велика подія неолітичного часу - **поча-ток виготовлення керамічного посуду.**

На сьогодні в долинах Дніпра, Сіверського Дінця, Південно-го Бугу, Дністра, Десни, Прип'яті, Ворскли, Псла, Сули та інших рік і річок виявлено близько 500 неолітичних поселень. Госпо-дарський та культурний розвиток племен того часу відбувався нерівномірно. В межах України виділяються дві культурно-гос-подарські зони: південно-західна (землеробсько-скотарська) і північно-східна (мисливсько-риболовецька). Перша охоплюва-ла лісостепове Правобережжя, Західну Волинь, Подністров'я, Закарпаття, друга - лісостепове Лівобережжя, Полісся. В кожній зоні існувало кілька археологічних культур: буго-дністровська, лінійно-стрічкової кераміки, **дунайська, тиська (перша зона), сурсько-дніпровська, ямково-гребінцевої кераміки, дніпро-донець-ка (друга зона).**

В IV-III тис. до нашої ери на території сучасної України відбувся перехід до енеоліту (мідно-кам'яного віку), який ха-рактеризувався не лише опануванням технології виробницт-ва й обробки міді, але й подальшим прогресом відтворюючих форм господарства - землеробства та скотарства. Найяскраві-шою археологічною культурою нової епохи була трипільська, пам'ятки якої виявлені в лісостеповій зоні на величезних обширах **від Пруту і Дунаю до Дніпра.**

Трипільські пам'ятники вперше були виявлені В.В. Хвой-кою біля с. Трипілля на Київщині наприкінці минулого сто-ліття. Проживали трипільці в поселеннях, розташованих по-близу річок на першій і другій заплавної тераси. На ранньо-му етапі існування цієї культури поселення мали кілька де-сятків житлових та господарських будівель. Число мешканців досягало кількох сот. Найтипівішим житлом був наземний гли-нобитний будинок прямокутної форми з кількома приміщен-нями. Провідними галузями господарства трипільців були орне землеробство й скотарство. Вирощувалися пшениця, ячмінь, про-со, бобові, льон. Рало із застосуванням тяглової сили великої рогатої худоби різко підвищило загальну культуру землероб-ства, виникла можливість переходу до перелогової системи. Хоча трипільці й почали використовувати металеві вироби, їхні знаряддя праці в цілому зберігали неолітичний характер. Кре-м'яна індустрія, як і раніше, мала велике значення. В ряді рай-онів мешкання трипільців виявлені чисельні копальні, пов'язані з добуванням кременю, а також спеціальні майдан-чики на поселеннях, **де працювали майстри.**

Високого технічного й художнього рівня досягло кераміч-не виробництво. Досліджені гончарні печі, вишуканість форм посуду, багатокольорове розмалювання тощо - все це свідчить про те, що гончарною справою займалися майстри-професіона-ли, обшинні ремісники. Спеціалізованою галуззю було й виго-товлення антропоморфної та зооморфної пластики. Особливо-го поширення набули **жіночі статуетки.**

Характер господарської діяльності трипільців зумовив даль-ший розвиток територіальних зв'язків, відбитих у формах со-ціального життя. На основі територіальних обшин формують-ся племена, зароджуються міжплемінні об'єднання, складаєть-ся ієрархічна структура родів, виділяються найзнатніші з них на чолі з визнаними главами — патріархами.

В другій половині III тис. до нашої ери на території України розпочався бронзовий вік. Він дістав назву за найменуванням цього сплаву (мідь плюс олово чи рідше - свинець або миш'як). Вважається, що відкриттю цього сплаву могла сприяти наявність у деяких мідних рудах домішок олова (найкраща бронза — 9 частин міді і 1 частина олова). Коли люди пере-свідчилися у перевагах нового металу, з нього почали виготовляти знаряддя праці та зброю. На території нинішнього Донбасу в давнину були шахти для видобування руд, **необхідних для виробництва бронзи.**

Розвиток виробництва бронзи і поява значної кількості металевих знарядь сприяли подальшому розвитку всього господарського комплексу, **взаємовпливу між скотарськими та землеробськими племенами**, котрі водночас поглиблювали свою спеціалізацію. Якраз на початку епохи бронзи в степах Східної Європи завершився процес виділення скотарських племен з-поміж інших. Це знаменувало початок нагромадження багатства (насамперед худоби та товарів від землеробства) **в руках окремих сімейств.**

Доба бронзи характеризується великою кількістю архео-логічних культур (близько 20). В цілому тогочасний світ, як уже зазначалося, поділявся на землеробський і скотарський. У північних районах протягом усього згаданого періоду добування каменю і виготовлення з нього різноманітних виробів все ще **посідало виключно важливе місце.**

На відносно легких ґрунтах Полісся почало розвиватися землеробство, про що свідчать знахідки стародавніх дерев'яних рал у с. Токарі на Сумщині та в Поліссі на Чернігівщині. Ще більшого розвитку досягло землеробство в лісо-степовій зоні — найсприятливішій для цього заняття. Тут значно розширюється асортимент культурних рослин: зафіксовані знахідки кількох сортів пшениці, проса, ячменю, льону, коноплі, гороху, сочевиці; розвиваються садівництво й городництво (виявлено кісточки вишні, сливи, насіння **ріпи, цибулі, часнику, маку.**)

Зображення плугу на плитах навісу Таш-Аір у Криму та наскальні малюнки биків у ярмі в Кам'яній Могилі в Приазов'ї, свідчать про те, що в II тис. до нашої ери вже було відоме орне землеробство. В степових же регіонах основним було скотарство. Тут знали всі види домашніх тварин, передусім велику рогату худобу, поступово збільшились **отари овець та кіз. Але степнякам було також відоме вирощування** злаків. Розвивалось, як і на Північних територіях, общинне ремесло, що сприяло виділенню ремісників різних напрямків, передусім професіоналів — металургів (Причорномор'я), майстрів з виготовлення **крем'яних знарядь (Волинь).**

За темпами соціального розвитку лісостепова зона дещо поступалася степовій, але обидві вони перебували під дією загальних закономірностей, їхні суспільні відносини ґрунтувалися на патріархальній сім'ї та племінній організації.

Бронзовий вік на Україні — завершальна стадія первісно-общинного ладу, який пройшов тривалий шлях розвитку від первісної общини на базі екзогамних шлюбних відносин до взаємопотестарних племінних об'єднань. У ньому зародилися й визріли всі передумови для виникнення станово-класових відносин - панівних на наступному історичному етапі.

Навести приклади культурологічних концепцій української культури вчених-емігрантів

Серед різних концепцій культури вагоме місце посідає соціологічна. Вона представлена в працях багатьох вчених, зокрема П. Сорокіна (1889—1968), Г. Маркузе, Т. Адорно та ін. Сутність соціологічної концепції полягає в тому, що культура розглядається як цілісне утворення, складна ієрархічна система культурних і соціальних систем. Так, відомий соціолог культури Питирим Сорокін (російський вчений-емігрант, згодом — президент американської соціологічної асоціації) сформулював теорію суперсистем культури. Він виділив три основних типи культури, що лежать в

основі суперсистеми. Серед них чуттєвий тип, для якого властиве чуттєве сприймання навколишнього світу; ідеаціональний тип, для якого характерний раціональний підхід до дійсності; та ідеалістичний тип, що ґрунтується на інтуїтивістському методі пізнання. Кожна форма культурної суперсистеми, зокрема мова, мистецтво, мораль, релігія, філософія тощо, має свою першооснову, яка складає матеріальне й ідеальне начала. Саме ці начала визначають тип культури і відповідний йому світогляд. Культурну систему П. Сорокін розглядає як вихідний і вирішальний фактор соціального розвитку. "Саме культурний фактор, — пише він, — здійснює визначальний вплив на появу, існування і структуру соціальних груп (систем), а не навпаки..."

Сорокін відкидає концепцію локального розвитку культур, відстоюючи принцип історичного коловороту суперсистем. Культура одного народу взаємозв'язана з культурою іншого. Контакти між культурами були завжди і стають тепер більш інтенсивними. Характеризуючи соціальну і культурну динаміку, Сорокін пише: "Зрозуміло без слів, що соціокультурні феномени міняють свої позиції як у фізичному, так і в соціальному просторі. Вони неперервно мігрують, циркулюють і пересуваються з місця на місце, від однієї групи до іншої, від одного класу до другого, назад і вперед, згори вниз в різноманітному стратифікованому соціокультурному універсумі. Автомобіль і ленінський комунізм, безрукавки, короткі зачіски, ванни і радіо, джаз і губна помада, теорії революції і симфонії Бетховена, захисні тарифи і теософія — всі ці практично культурні об'єкти і цінності рухаються із Сполучених Штатів у Китай, з Відня в Сідней і Калькутту, з Детройта в Москву, від вищих класів до нижчих, з міст до сіл, від аристократів до пролетаріату і навпаки".

Навести приклади різних типів зображень в первісній культурі

На початку пізнього палеоліту народились всі види образотворчої діяльності:

розписи на стінах і стелях печер;

рельєф і кругла скульптура;

малюнок на камені, кістці, розі.

Головна тема мистецтва - зображення тварин, людських постатей, пізніше - багатофігурні сцени військових подій, полювання. Найвищий розквіт мистецтва палеоліту припадає на епоху Мадлен (25-12 тис. до н. е.).

Синкретизм первісної культури, специфічні форми первісної образотворчої діяльності дають підстави вважати, що релігійні уявлення формувалися в магіко-релігійних обрядах, розгорталися навколо зображення тварин. Можливо, що виникнення анімалістичних зображень стимулювало зародження й розвиток мисливської магії, в основі якої лежить принцип аналогії, віра в отримання влади над духом тварин. Мета мисливської магії - забезпечити успіх у полюванні. Оскільки зображення сприймалося як реальність, то й наступні ритуальні дії (танок, імітація полювання), що здійснювалися із зображенням, мислилися як справжні.

Таким чином, первісна міфологія втілювала в собі початкові форми духовної культури, які відокремлюються з неї на наступному етапі розвитку людського суспільства в релігію, мистецтво, філософію, науки.

Поряд з мисливською магією у первісній культурі існував культ родючості, який відображався в різних формах еротичної магії. Стилізовані або символічні зображення жінки з перебільшеними виявленнями жіночого начала займають важливе місце в обрядах, спрямованих на розмноження тих видів тварин і рослин, які мали життєве значення для людини.

Навести приклади напрямів художньої культури України з позиції наукових поглядів кінця XX ст.. на структуру культури

З позицій наукових поглядів кінця XX ст. структура культури виглядає так:

культура		
побутова	технічна	художня
обряди, звичаї, норми, правила поведінки	наука, техніка, технологія	література, театр, архітектура, скульптура, живопис, музика

		та інші види
--	--	--------------

Навести приклади проявів контркультури в суспільстві

Термін "контркультура" був запропонований американським соціологом Теодором Роззак в його праці "Становлення контркультури" (1969). Мабуть, найбільш наочним і яскравим вираженням подібного явища стало швидко поширився по всіх континентах рух так званих "хіппі", хоча воно не вичерпує широкого і досить невизначеного поняття "контркультури". "Хіппі", "бітники" та інші подібні їм соціальні прояви були бунтом проти післявоєнної ядерної та технотронної дійсності, що загрожувала новими катаклізмами в ім'я чужих "вільному" людині ідеологічних і побутових стереотипів. Проповідників та прихильників "контркультури" відрізняли шокуюча обивателя манера мислення, думки та спілкування; культ спонтанного, неконтрольованого розумом поведінки; схильність до масових "тусовках", навіть оргій, нерідко із застосуванням наркотиків; організація різного роду молодіжних "комун" і "колективних" сімей з відкритими, "безладно-впорядкованими" інтимними зв'язками; інтерес до окультизму та релігійної містики в поєднанні з "сексуально-революційної містикою тіла" і т.д.

Контркультура в західному суспільстві виникає як протест молоді проти матеріального благополуччя, конформізму та бездуховності старшого покоління, яке ставало головним об'єктом критики; проти ідеології "суспільства споживання", культу міщанського "щастя", накопичення, "життєвого успіху" і моральної закомплексованості. Вона відкидає всі основоположні цінності сучасної західної цивілізації. Якщо в офіційній культурі основними цінностями є влада, право, держава, багатство, освіта, політика, релігія, мистецтво, то в контркультуру затверджується аполітичність, анархія, нетрадиційні форми мистецтва і релігії, заперечуються освіту, сім'я, приватна власність, багатство і діловий успіх.

Оскільки в західній культурі подібні рухи носили по перевазі молодіжний характер, багато вчених були схильні бачити в контркультуру прояв одвічного конфлікту "батьків і дітей", розглядаючи її як соціальний інфантилізм, "дитячу хворобу" сучасної молоді, фізичне дозрівання якої набагато випереджає її громадянське становлення.

Навести приклади проявів субкультури в суспільстві

Типи відтворення і культури — теоретико-методологічні поняття, з допомогою яких можна членувати, диференціювати культуру на її, так би мовити, внутрішньому рівні. Коли ж ідеться про її емпіричне осмислення, вчені звертаються до конкретніших понять, які уможливають вивчення реальностей процесу. На цьому шляху теоретиками культури, соціологами, соціальними психологами, етнографами все частіше використовується поняття "субкультура". Логічним підґрунтям його виникнення є те, що культура — концентрований, організований досвід діяльності конкретно-історичної, соціальної, етнічної спільноти людей в обмеженому часом і місцем розміщення просторі, об'єднаних спільними інтересами, потребами, цінностями, установками, стереотипами. Суб'єктом культури можуть бути: суспільство в цілому як виразник певно визначеної культури; особа — носій специфічних уявлень, свого "особистісного" культурного досвіду; група як сукупність особистостей з подібними культурними характеристиками. Згідно з цим можливі три рівні культурно-теоретичного аналізу: загально-соціальний, локально-груповий і особистісний.

Будь-яке співтовариство — носій певної субкультури. Суб'єкт у співтоваристві завжди формується як суперечлива єдність суспільства і особи, ієрархії співтовариств. Традиції, звичаї тієї чи іншої людської спільноти, зразки, норми, вірування, засоби й цілі власної діяльності є важливими характеристиками культури людини, безпосереднім змістом її свідомості і поведінки. У цьому

контексті діяльність людини завжди культурно зумовлена, має культурний смисл. Кожна складова цієї зумовленості і цього смислу — цілеспрямована на той чи інший елемент людської діяльності культура.

Виділення поняття "субкультура" має важливе методологічне значення. Передусім воно підкреслює внутрішню диференційованість культури. У ньому відбивається і необхідність, і потреба в культурному розмежуванні та самовизначенні людей як членів певно окреслених соціальних груп. Кожна група має специфічні ознаки, які можна узагальнити поняттям "спосіб" і "стиль" життя. "Субкультура" як методологічна категорія дозволяє також відрізнити соціально прийнятні форми соціально-культурної диференціації (професійні, молодіжні, наукові, релігійні субкультури, субкультури національних меншин) від антисоціальних (фашистських рухів, терористичних угруповань, злочинних груп тощо).

Коли йдеться про субкультуру, передбачається не лише диференціація груп людей у суспільстві за певними ознаками, але й за їхньою стійкістю в часі. Форми організації різних субкультур неоднакові. Вони можуть достатньо чітко визначитись нормами формальної (статутної, кодифікованої) соціально-структурної одиниці — наприклад, політичні партії, професійні об'єднання тощо. Деякі інші субкультури напівформальні (соціокультурні чи соціополітичні рухи). Нарешті, можуть утворюватись групи за інтересами.

Поняття "субкультура" не тотожне поняттю "соціальна група", будучи лише частковим виявом останнього. Соціальна група визначається фундаментальними ознаками соціального розмежування: відношенням до власності, до влади, місцем у системі суспільного розподілу праці. Члени соціальної групи не обов'язково пов'язані прямими контактами. З погляду соціокультурної характеристики цих людей уможливорюються такі аспекти їхньої життєдіяльності, як уклад, рівень, якість життя. При аналізі субкультур увага дослідників акцентується більше на безпосередніх зв'язках між тими, хто їх складає, на їхній об'єднаності спільними інтересами, ніж на виконанні ними соціально значущих функцій.

Субкультура як складник культури визначається специфікою змісту таких загальних ознак, як предмети, що складають умови і об'єкт інтересів її членів; способи регуляції взаємодій і відношень між ними; критерії оцінки взаємодій і станів субкультури в цілому.

Навести приклади найважливіших змін у житті первісних людей на території України в період кам'яного віку

За неоліту (7–6 тис. років до н. е.) в житті давніх людей України відбулись величезні зміни. Нерідко їх називають «неолітичною революцією». Клімат і природні умови стали схожими на сучасні. Сформувалися сучасні русла річок. Близьким до нинішнього став тваринний світ. У межах України дослідники виокремлюють у той час дві культурно-господарські зони: південно-західну (землеробсько-скотарську), в якій з'являються відтворювальні види господарства, і північно-східну (мисливсько-риболовецьку), де продовжувався розвиток привласнювальних форм господарювання.

На думку сучасних учених, предки людини жили стадами, що складалися з кількох десятків особин. У стаді, або первісній орді, існувала чітка чоловіча ієрархія. Стадо об'єднувало кілька сімей.

Згодом, очевидно у зв'язку зі змінами умов життя, на якомусь етапі еволюції предки людини перейшли до групового шлюбу з турботою прамужчин за пражінок. У первісній жінки після досягнення нею статевої зрілості (приблизно 16 років) дитина народжувалась раз на 3–4 роки. Цей час мати годувала дитя своїм молоком, доки у дитини не виростили міцні зуби, щоб вживати грубу

їжу. А вік первісної людини становив 25–26 років. Отже, виховати до зрілого віку всіх народжених нею дітей первісна жінка не могла. Цим займалися її молодші сестри і старші дочки. Дівчаткам і досі притаманна сильна інстинктивна потреба нянчити молодших братиків і сестер.

Прадавня жінка з дитиною на руках могла займатися лише збиральництвом переважно рослинної їжі. Однак мозок дитини під час свого росту і розвитку потребує білків тваринного походження; без них настає хворобливий стан (аліментарна дистрофія). Щоб забезпечити себе і сім'ю м'ясом, необхідно, крім спеціальних мисливських умінь та навичок, володіти неабиякою силою та витривалістю. Для такої праці годилися лише фізично розвинуті, не обтяжені дітьми чоловіки. Таким чином, груповий шлюб забезпечував дітям догляд як з боку жінок, так і чоловіків. Саме з цих часів, вважають психологи, у нас зберігся інстинкт захищати в разі небезпеки усіх дітей – своїх і чужих.

Наведена вище гіпотеза заперечує існування матріархату – такого періоду у житті давніх людей, коли в суспільстві панівна роль належала жінкам. До речі, теорія матріархату виросла з одного факту – деякі народи у древні часи називали дітей не по батькові, а по матері. Сучасні етнологи вважають, що цей факт відображає лише невизначеність батьківства при груповому шлюбі, а зовсім не владу жінок, яка у первісному суспільстві просто неможлива.

У наступний період провідною формою суспільної організації Людини розумної був рід, а родові зв'язки становили основу суспільного буття окремої людини, визначали коло її прав та обов'язків.

До парного шлюбу людина підійшла, очевидно, порівняно недавно – з розвитком землеробства і скотарства, коли парна сім'я з дітьми здобула більше можливостей забезпечити себе засобами існування. Оскільки ця форма шлюбних відносин порівняно нова, вона досі ще не повністю закріпилася як інстинктивна програма і тому є нестійкою та потребує підтримки з боку моралі, законів, релігії.